

Dalibor Čepulo

RAZVOJ POLITIČKOG I PRAVNOG SISTEMA
JUGOSLAVIJE U POSLIJERATNOM PERIODU
(1945–1968)
PRISTUP ISTRAŽIVANJU I LITERATURA

Razvoj političkog i pravnog sistema Jugoslavije u poslijeratnom periodu (1945–1968) Pristup istraživanju i literatura

DALIBOR ČEPULO

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

1. PRISTUP: ODREDNICE

Istraživanje poslijeratnog perioda u nas problematika je koja posljednjih godina privlači sve veću pažnju znanstvenika iz raznih područja. Nove metodološke orijentacije, lakši pristup dokumentima iz perioda neposredno nakon rata, lakša mogućnost obrade nekih tema do sada slabo istraživanih i ostali slični razlozi, potencirani aktualnim društvenim trenutkom o čijem se karakteru spoznaja nastoji iznaći u njegovom formativnom periodu i periodima koji slijede, stavljaju sve više poslijeratni razvoj u žižu znanstvenog interesa. Utoliko je i razvoj pravnog i političkog sistema, kao jedne od akcijskih determinanti globalnoga društvenog sistema u Jugoslaviji, svakako vrlo atraktivno područje s mogućnošću raznorodnih pristupa.

Međutim, ne samo ta tema već čitav poslijeratni period znatno su manje istraživani s historijskog aspekta. Razlozi se mogu tražiti, možda, ponajprije na razini razrješavanja metodološko-teorijskih dvojbi historijske znanosti koja se, kao i sve društvene znanosti, nalazi u fazi prekonstituiranja do koje dolazi u procesu traženja znanstvene paradigme, a što je obilježeno »lutanjima« i »susretanjima« disciplina, traženjima novih modela i napuštanjem starih i sl. Refleksi neriješenih općih pitanja koja se pojavljuju osebujno se prelamaju u mišljenjima o statusu historijskog istraživanja suvremenog perioda i među samim historičarima. Prisutni su pri tome raznorodni problemi. Problem distance, primjerice, ima osobitu težinu: pitanje što je za historijsku znanost prošlost odnosno dokle seže sadašnjost povlači različite odgovore. Nadalje, u historiografiji donedavno uglavnom nesporno pitanje singularizacijskog karaktera također više ne dobiva jednoznačne odgovore. Povezano s time postavljaju se i pitanja usmjerenosti historijskih istraživanja odnosno pitanje predmeta kako je konstituiran odgovarajućim metodološkim pristupom. U ovako naznačenom a nerazriješenom kolopletu pojavljuju se i metodička pitanja — naravno, kao vjerojatno najvažnije ukazuje se na ono o kombiniranju tzv. »klasične historijske metode« i metoda ostalih društvenih znanosti. Praktički problemi izuzetno otežavaju situaciju u istraživanju — to se ponajprije odnosi na reflekske (ipak) nepotpunog postojanja distance (nedostupni izvori,

živi učesnici, politička osjetljivost tema itd). Iz razumljivih razloga svi se ti problemi naročito intenzivno iskazuju na području istraživanja pravnog i političkog sistema.

U takvom svjetlu pristup sadašnjim rezultatima istraživanja pravnog i političkog sistema poslijeratnog perioda (koje se ovdje namjerava poduzeti) pojavljuje se kao nešto kompleksnije pitanje negoli se na prvi pogled može činiti.

Naime, s jedne strane, već i te sasvim sumarno i nepotpuno postavljene odrednice ukazuju na to da je bilo kakva obrada bilo kojeg predmeta povezana s određenim prethodnim teorijsko-metodološkim okvirom, pa makar bila riječ i o »zdravorazumskim« i nesvjesnim polazištima. Već i sama prezentacija ukazuje na određeni model, specifično viđenje svijeta koje je u pozadini i koje upravo takvu prezentaciju »izgrađuje«. Pri tome držimo da suvremena metodološka stremjenja u društvenim znanostima nedvojbeno teže interdisciplinarnosti kao novom vidu iskazivanja složenosti svijeta i njegova razvoja. Osobito složenost koja se očituje u političkim interesima izrazito naraslim od perioda građanskih revolucija, a dodatno »kompliciranim« socijalističkim revolucijama zahtijeva i adekvatni pristup, koji će proniknuti u međuuvjetovanosti povijesnog razvoja. Taj razlog ima dodatno značenje za jugoslavenski poslijeratni politički sistem koji uvođenjem samoupravnih obilježja po intencijama, pa i zbilji, donekle odudara od klasičnoga političkog sistema s državom kao isključivim stožerom.

S druge strane, posljedica su spomenutih problema u vezi s istraživanjem poslijeratnog perioda u nas relativno slaba istraživanja koja su (barem po samorazumijevanju)¹ historijskog karaktera.

Kao rezultanta svih tih odrednica nastaje stav da obrada rezultata istraživanja političkog i pravnog sistema u poslijeratnom periodu u nas mora biti interdisciplinarnog karaktera. Time se, međutim, ne otvara, samo u »tehničkom« smislu, šira baza podataka već se na određen način konstituira i sam predmet kao složeno područje koje je višedimenzionalnog, a ne jednoznačnog karaktera. Objašnjenje funkcioniranja pravnog i političkog sistema u poslijeratnom periodu ne može se zaustaviti na samo jednom njegovom aspektu.²

Kao slika rezultata istraživanja toga područja ali ujedno i kao moguća, tek preliminarna i sasvim okvirna, sugestija složenog pravca istraživanja ovdje će biti obuhvaćeni radovi historiografskog karaktera te oni pravnog, politološkog i sociološkog karaktera koji uključuju razmatranje razvojne dimenzije pravnog i političkog sistema.

¹ Upravo iz već spomenutih razloga metodoloških perturbacija u znanosti historije i posebno problemima oko historijskog istraživanja suvremenog perioda ovdje ne ulazimo ni u kakvo pobliže definiranje što je historijsko istraživanje poslijeratnog perioda. Umjesto toga, za potrebe ovog rada prihvaćamo (inače uvijek nepouzdan) kriterij samorazumijevanja karaktera vlastitog istraživanja.

² Konzekventna provedba ovako sugeriranog pristupa uključivala bi i određeni napor na racionalnom artikuliranju vlastite metodološke pozicije i njezino transparentno oblikovanje koje tek omogućuje punu otvorenost kritici i poboljšanjima. U uvjetima metodološke neizgrađenosti društvenih znanosti (osobito historije) takav je postupak logičan, ali tek donekle. Naime, zahtjev ozbiljnosti (i vjerojatne opsežnosti koja bi iz toga proizašla) držimo da je pretežak »a takvu »funkcionalnu« vrstu rada te bi ga po svoj prilici i nepotrebno opterećivao. Stoga se ovdje daju tek potrebne metodološke naznake koje bi imale dovoljno osvjetliti podlogu rada.

Međutim, zbog tako široko postavljenog okvira, a u uvjetima neizgrađenosti njegovih temelja, prezentacija se mora susresti s obiljem teško rješivih problema. Ukazat ćemo na najvažnije od njih.

Najveći je, dakako, problem obuhvata i potom sistematizacije materije.

U vremenskom pogledu ovdje se prikazuje period 1945—1968. godine. Granica je određena donošenjem ustavnih amandmana 1968. godine. Faza razvoja političkog sistema koju karakteriziraju amandmani 1971. godine i Ustav 1974. nije obrađena prvenstveno zbog nedovoljne distance što je izrazito potencirano i aktualnim političkim raspravama. Ipak, s obzirom na kontinuitet, ponegdje se prikazuje i razdoblje do 1945. odnosno nakon 1968. godine. Praktična nemogućnost obuhvata čitavoga pravnog i političkog sistema razriješana je tako da je pažnja koncentrirana na njegove okvire kao i na najinteresantnija sjecišta, premda je iluzorno misliti da je literatura i za tako suženo područje mogla biti iscrpljena. Unutar tako suženog okvira rad je podijeljen na pet dijelova koji ga u sadržajnom smislu nešto bliže definiraju. U prvom se dijelu obrađuju sintetska i djela cjelovitijega preglednog karaktera te historiografska djela. U drugom dijelu obrađena su pravna, politološka i sociološka djela općeg i preglednog karaktera. U trećem dijelu izdvojena su djela koja razmatraju ustavnopravni razvoj kao najinteresantnije sjecište pravnog i političkog sistema, a posebno su razmotrena ona koja se odnose na razvoj federalnog uređenja zemlje. U istom je dijelu prikazan i razvoj principa zakonitosti. Četvrti dio bavi se organizacijom vlasti, a peti naznačuje neke moguće smjerove istraživanja samoupravljanja.

Međutim, valja navesti da je ta podjela tek orijentaciona. Osim što već po sebi ne udovoljava posve logičkim zahtjevima operacije diobe, ona ni tako postavljena namjerno nije uvijek konzekventno provedena. To onda kada se ocijenilo da je zbog plastičnijeg prikaza trebalo postupiti drugačije. Uz to, obrađivana monografska literatura uglavnom je kompleksnijeg, a ne jednoznačnog karaktera pa je mogla biti svrstana u više poglavlja. No, pojedine monografije uglavnom su obrađene kao cjelina u sadržajno najbližim poglavljima.

Poseban problem bilo je obilje literature³ iz spomenutih znanosti. Pažnja je stoga koncentrirana uglavnom na radove monografskog karaktera i to one koji razmatraju razvojnu dimenziju, tj. one koji daju (barem) retrospektivni pregled. Takva orijentacija na literaturu i izbjegavanje povećanja opsežnosti ovog rada što bi, zasigurno, išlo nauštrb njegove preglednosti uvjetovalo je da se brojni i značajni publicirani izvori (npr. pozitivnopravni tekstovi odnosno zbirke propisa, memoarska literatura, govori i djela političara, statistički pokazatelji itd.) vrlo skromno obrađuju. Tako su tek izuzetno obrađeni radovi koji prikazuju vlastiti povijesni trenutak. Taj pristup vezan je uz dilemu o karakterizaciji radova kao izvora odnosno literature, dilemu koja je ovdje »razriješana« tako da je pretežna većina radova uglavnom obrađena kao literatura. To ne umanjuje mogućnost da se isti ti radovi promotre i kao izvori (npr. za istraživanje razvoja pravne misli).

³ Kao osnovni izvor za odabir literature korišteni su: *Jugoslovenska retrospektivna bibliografska grada 1945—1967*, sv. I—XXI, Beograd 1969—1971. i *Bibliografija Jugoslavije, knjige, brošure, muzikalije — serija A*, Beograd, 1950—1986. Nešto prošireni popis korištene literature dan je na kraju rada. Radovi koji nisu ušli u taj orijentacioni okvir (i neki za određene točke ovog rada zanimljivi izvori), ali ga dopunjavaju, spomenuti su u odgovarajućim bilješkama ispod teksta.

Jedna je od vjerojatnih posljedica izuzetne obilnosti literature i teškoća selekcioniranja i time vjerojatnost da su i neka djela koja bi udovoljavala kriterijima za obradu ostala izvan rada. Uz to, unatoč namjerama da se obrade i strane publikacije u tome se tek skromno uspjelo. Razlog su, dakako, teškoće u prikupljanju informacija odnosno nedostupnost određenih djela.⁴

Ovim radom težilo se staviti naglasak na jedan mogući interdisciplinarni pristup s obzirom na literaturu. Određene ograničenosti proizišle su već iz toga okvira, budući da mnogi aspekti istraživanja naprosto nisu provedeni. K tome, posebno se težilo staviti naglasak na komparativnu razinu pristupa kao na onu dimenziju koja je po općoj ocjeni potrebna, a nedostatna. I u tome se, iz istog razloga, moglo tek skromno uspjati.

2. POLITIČKI I PRAVNI SISTEM JUGOSLAVIJE (1945—1968): OSNOVNI PROBLEMI U LITERATURI

2.1. *«Opći okvir i dijakronijski aspekt*

2.1.1. Funkcioniranje pravno-političkog segmenta, dakako, uvijek je samo dio unutar društvenog totaliteta. Do određenog je stupnja determinanta toga segmenta stoga u općoj interakciji unutar strukturalno pojmljene cjeline društva. Spoznaja povijesnog položaja pravno-političkog segmenta valja utoliko respektirati njegovu relevantnu okolinu i položaj prema toj okolini. Istovremeno, historijska spoznaja toga segmenta znači i prevladavanje sinkronijskog, puko strukturalističkog aspekta uz uvažavanje dijakronijskog pristupa, drugim riječima određeni povijesni isječak valja promatrati kao moment povijesnog kontinuiteta. Vrijedi to za izvore, ali isto tako i materija razmatrana u literaturi svoj puni smisao dobiva tek mogućnošću uklapanja u širi kontekst. Otuda je pretpostavka razumijevanja i prikazivanja užih tematskih cjelina mogućnost njihovog lociranja u šire sklopove. Reflektirano na rad intencija poput ovoga, to će značiti polaznje od sintetskih i preglednih djela koja mogu dati okvir za prikazivanje djela što se bave užim vremenskim ili sadržajnim isječcima.

Sintetska djela koja bi tako ambiciozno pokrila određene sklopove konkretno — povijesnih cjelina, u nas doista nema. No, pokušaji sinteza kakvi se javljaju prvenstveno u radovima D. Bilandžića i B. Petranovića ipak omogućuju okvirno sagledavanje razvoja političkog sistema u Jugoslaviji, dok ostala pregledna djela intenciju lociranja užih cjelina u šire dodatno potpomažu.

Takav jedan pregledni rad relativno »ogoljelog« karaktera predstavlja »Hronologija najvažnijih događaja društveno-političkog razvitka socijalističke Jugoslavije (1943—1968)« (1969) autora B. Ilića i V. Ćirkovića, a u kojem je dan pregled najvažnijih događaja u obrađivanom periodu. U radu su prema kromološkom kriteriju poredani i kratko opisani događaji koji su, prema viđenju autora, bitno utjecali na razvoj društveno-političkog sistema Jugoslavije. Rad

⁴ Selekcija stranih djela uglavnom je obavljena sporadično i nesistematski. Određena sustavna informacija o pravnim djelima i izvorima (i) na stranim jezicima izdanim do 1963. može se naći u: F. Gjušpanović, A. Adamovič, *Legal Sources and Bibliography of Yugoslavia*, New York 1964.

omogućuje lakše lociranje ostalih događaja u taj sklop i lakše uočavanje njihovog značenja i dosega. Uspostavljeni okvir 1943—1968. očito pokazuje stav autora o kontinuitetu procesa koji su započeli u toku NOB-a, a nastavili se i nakon rata.

Nešto integralniju, ali ipak vrlo sumarnu varijantu viđenja razvoja Jugoslavije pokazuje D. Bilandžić u brošuri »Kratak pregled razvitka društveno-ekonomskih odnosa u SFRJ 1945—1965« (1965). Spomenimo tek da je autorov pristup sažeto iskazan već u periodizaciji koju određuje ovako: administrativni period socijalističke izgradnje (1945—1950), prvi koraci radničkog samoupravljanja (1950—1952), novi privredni sistem (1952—1954) i početak izmjene u ekonomskoj strukturi (1952—1954), nove promjene u privrednom sistemu, afirmacija radničkog samoupravljanja, borba za principe i sistem dohotka (1958—1965) te privredna reforma 1965. godine.

Relativno sličan pristup i obuhvat nalazimo i u djelu B. Petranovića »Izgradnja socijalizma u Jugoslaviji 1945—1964« (1964). Petranović ukratko i sažeto prikazuje glavne smjernice razvoja Jugoslavije sa društveno-ekonomskog i društveno-političkog aspekta. Posebno su, unutar odgovarajućih poglavlja, obrađeni procesi koji su se odigrali u tom periodu. Autor je obradio kao posebne smjerove promjene u društveno-ekonomskoj strukturi, organizaciju i funkcioniranje vlasti u periodu revolucionarnog etatizma, petogodišnji plan privrednog razvoja, međunarodni položaj Jugoslavije u periodu 1945—1948, da bi nakon toga »paralelističkog« pristupa s nešto »integralnijeg« aspekta obradio početak procesa demokratizacije i razvoj sistema neposredne socijalističke demokracije. Unutar potonjih poglavlja raspravlja se o uvođenju radničkog samoupravljanja, reorganizaciji vlasti i decentralizaciji uprave (1949—1953) kao svojevrsnom »refleksu« promjena nastalih uvođenjem samoupravljanja, a tako se promatra i ustavna reforma 1953. i položaj društveno-političkih organizacija. I o pitanju razvoja neposredne socijalističke demokracije raspravlja se slično i u sličnim smjerovima (npr. pitanje društvenog samoupravljanja u javnim službama, komunalno uređenje, položaj društveno-političkih organizacija itd.). Autor se zaustavlja na Ustavu 1963. i njegovom značenju za daljnji društveni preobražaj. Sva spomenuta pitanja ta brošura više naznačuje negoli o njima opširno raspravlja. Zanimljive, ali fragmentarne naznake mogu se naći u Petranovićevim radovima koji se bave metodološkom problematikom, a naročito u radu »O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije« (1965).³

U jednom od vjerojatno prvih obuhvatnijih pokušaja historiografske obrade nove Jugoslavije, knjizi »Stvaranje nove jugoslavenske države« (1959) F. Čulinović prati procese od aprilske kapitulacije do poslijeratnog perioda. U sklopu toga znatnu pažnju posvećuje razvoju pravno-političkog segmenta. Tako su posebno tematizirani razvitak NOO, razvitak pravosuđa i organa vlasti, pitanje vremena postanka nove države, nastajanja federacije, a posebno se obrađuju Privremena narodna skupština DFJ i Ustavotvorna skupština. Znatna pažnja posvećena je i razvitku novoga jugoslavenskog prava, pitanju

³ Ali i u drugim Petranovićevim radovima sličnog karaktera, npr.: O nekim aspektima proučavanja društveno-političkog razvoja Jugoslavije (1945—1963); *Gledišta*, 10/1964, 1375—1378, te: O nekim krajnostima rada na savremenoj istoriji, *Gledišta*, 12/1970, 1745—1754.

kontinuiteta i problemima postanka novog sistema prava. U razmatranju tih i drugih pitanja Čulinović nije koncentriran isključivo na »državnopravnu jezgru«, već uključuje i razmatranje unutrašnje i svjetskopolitičke situacije. U prezentaciji je kombiniran kronološki i problemski kriterij koji, doduše, ponešto oduzima dimenziju povijesnog kontinuiteta, ali olakšava praćenje pojedinih procesa.

Ambiciozniji je pokušaj B. Petranovića i Č. Štrbca da daju opći pregled razvoja Jugoslavije od konstituiranja nove države, tj. od Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Njihovo djelo »Istorija socijalističke Jugoslavije« (1977) sastoji se od tri knjige, a prva je podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu razmatraju se procesi do ustavne reforme 1953. godine odnosno uvođenja radničkog samoupravljanja. Težište je u tom dijelu na državnopravnim kategorijama, političkim kretanjima u društvu i privrednim zahvatima. Kao posebna jedinica razmatra se sukob s IB-om. Drugi dio koncentriran je na kretanja koja vode izrastanju samoupravljanja kao opće odrednice jugoslavenskoga političkog i ekonomskog sistema odnosno procesa koji se odvijaju na toj razini. Razmatra se i međunarodni položaj Jugoslavije u tom periodu. Uz prvu knjigu, koja je pokušaj sinteze prvenstveno političkih procesa u obrađivanom periodu, autori su dodali i dvije knjige dokumenata koje prate razmatrane događaje.

Opsežnija obrada poslijeratnog perioda može se naći u pokušaju sinteze B. Petranovića »Istorija Jugoslavije 1918—1978« (1980) koja kompleksnije razmatra naznačeno razdoblje. Akcent je, ipak, na političkoj razini bez opsežnijih ulaženja u procese koji su predstavljali društvenu potku tog aspekta razvoja. Isto tako nema ulaženja u razmatranje interakcije koja se javlja sa drugim dijelovima društvenog totaliteta s obzirom da za to, kako autor ističe, još ne postoje izgrađene pretpostavke. S obzirom na opsežnost zahvata, obrađena su samo osnovna pitanja pri čemu je autor unutrašnji razvoj težio povezati s međunarodnim položajem Jugoslavije. Dajući interesantan pregledni okvir ta je knjiga često korištena i citirana u istraživanjima poslijeratne povijesti. Recentno djelo B. Petranovića i M. Zečevića »Jugoslavija 1918/1984. Zbirka dokumenata« (1985) pokušaj je da se selektivnom prezentacijom dokumenata uz bogati znanstveni aparat prosljedi taj smjer tematiziranja jugoslavenske prošlosti. Riječ je o, kako autori napominju, tematskoj zbirci, a ne zborniku dokumenata čiji osnovni sadržaj »čine ključni dokumenti, koji su dosadašnjim istorijskim razvojem dokazani kao nezaobilazni u procesu istorijskih tokova Jugoslavije« (str. 8). Zbirka je sastavljena od različitih vrsta dokumenata, no takvih koji »iskazuju kvantitativne i kvalitativne pokazatelje, neophodne za sagledavanje dužih historijskih procesa« (str. 8), a s intencijom da se normativna građa svede na najmanju mjeru. Razvoj Jugoslavije prezentiran je u kontinuitetu, a kao kriterij odabira dokumenata »priređivači su uzimali važnost sadržaja sa stanovišta opšteg razvitka Jugoslavije, kao i modernih istoriografskih saznanja o određenim događajima i pojavama« (str. 10), premda i sami napominju kako su svjesni da je »deo ključnih pojava istoriografski neispitan«, »da je velik deo dokumenata još nepristupačan javnosti« te »da strana dokumentacija nije još dostupna« (str. 11—12). Ta »autorski« sredena građa svrstana je u brojne tematske jedinice unutar tri osnovna dijela: »Kraljevina Jugoslavija (1919—1941)«, »Oružana revolucija (1941—1945)« i »Socijalistička Jugoslavija (1945—1984)«, a autorsku razinu te zbirke trebalo

bi da potkrijepe i bogata znanstvena aparatura koja, uz ostalo, pojašnjava i stavove autora prema kojima su dokumenti selekcionirani i kraćeni.⁶

Izuzetno plodan autor D. Bilandžić bavi se poslijeratnim razvojem u nizu svojih djela. Dakako, posebno valja istaći njegovo djelo sintetskog karaktera »Historija SFRJ« (1985).⁷ »Historija« svakako predstavlja na jednom mjestu najsystematičniji i najobuhvatniji pokušaj prezentacije glavnih procesa u poslijeratnoj Jugoslaviji. Autor obuhvaća društveno-političku i ekonomsku dimenziju razvoja zemlje, uz razmatranje veze s položajem Jugoslavije na međunarodnoj sceni. Autor naročito pokušava prikazati društveno-ekonomska kretanja i njihovu prožetost političkom situacijom. Poglavitna se pažnja obraća političkoj konstelaciji snaga, osobito u rukovodstvu KPJ/SKJ, i implikacijama koje iz toga proizlaze. Naglasak je na događajima koji su imali dugoročne posljedice. Razina kritičkog obuhvata ide po dimenziji razvoja ostvarivanja samoupravljanja u društvu i odgovarajućih procesa deetatizacije i demokratizacije političkog života. Po toj liniji Bilandžić prati uspone i padove u realizaciji namjeravanog. Popraćeno s prilično podataka, s inkorporiranim izvancima dokumenata i razvijenom sistematikom djelo pokazuje izrazitu autorsku dimenziju i svakako predstavlja više od pukog pregleda zbivanja. Vjerojatno je zbog te kompleksnosti (premda umanjene bitno orijentacijom na razini nadgradnje) i jasno izražene kritičnosti to djelo vrlo često citirano i korišteno.

»Historija SFRJ« inače u izvjesnom smislu ima i sintetski karakter s aspekta cjelokupnog rada samog autora. Tome djelu, naime, prethodi niz Bilandžićevih knjiga i studija koje su manje-više našle odraza i u »Historiji«. Izdvojimo, npr., »Ideje i praksa društvenog razvoja socijalističke Jugoslavije 1945—1973« (1973), »Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije« (1976), »Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969« (1969) i »Samoupravljanje 1950—1974« (1974). Ta djela potpunije obrađuju odgovarajuće aspekte poslijeratnog razvoja Jugoslavije.⁸

⁶ Valja napomenuti da je takva »autorska« nastojenost priređivača u izvjesnom smislu bila objektom kritike koja je išla i do sasvim načelne razine, usp., npr., A. Milišić, U povodu najnovije zbirke dokumenata o Jugoslaviji, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 1/1986, 83—112. i odgovor B. Petranovića i M. Zečevića u ČSP, 3/1986, 99—125, oštre ocjene S. Đurović u zborniku radova Metodologija savremene istorije, Beograd 1986, 57—58 i polemiku S. Đurović i B. Petranović, isto, 137—139.

Ta je knjiga, inače, bila objekt znatne pažnje te su dijelom i njoj bili posvećeni okrugli stolovi u Zagrebu i Beogradu prilozi s kojih su bili objavljeni u: *Naše teme*, 12/1986. odnosno u: *Marksiistička misao*, 4/1986.

⁷ I ta je knjiga bila predmet razmatranja na spomenutom okruglom stolu čiji su prilozi objavljeni u: *Naše teme*, 12/1986. a i ranijeg okruglog stola prilozi s kojeg su objavljeni u: *Marksiistička misao*, 5/1979.

⁸ Svakako su interesantni pregledni radovi u stranoj znanstvenoj publicistici koji, premda iz drugog kuta gledanja (ali i baš zbog toga), mogu dati, ako ne uvijek potpune, a ono zanimljive i možda u nekim aspektima inspirativne rezultate. Spomenimo ovdje knjigu »The Yugoslav Experiment, 1948—1974« (1978) kao jednu od rjeđih takvih pokušaja. Autor D. Rusinow prati razvoj događaja na jugoslavenskoj političkoj i privrednoj sceni od sukoba sa Staljinom do Desetog kongresa SKJ 1974. godine. Događaji se prate na razini koja se po najbolje može odrediti kao politološka. Rusinow se ne upušta u skiciranje razvoja državno-pravne organizacije, ustavnog razvoja ili u ekonomske eksurse već se koncentrirala prvenstveno na politička zbivanja u KPJ/SKJ i oko njega, skicirajući i društveni, pa kad je to potrebno, i međunarodni kontekst (npr. događaji u Čehoslovačkoj). Posebnu pažnju Rusinow posvećuje periodu 1949—1953. i periodu nakon 1961. s obzirom na to da su to razdoblja kada dolazi do ključnih političkih i ideoloških sukoba koji su utjecali na jugoslavensko društvo. Knjiga je rađena prema stenografskim bilješkama s partijskih kongresa, uz korište-

Već taj prikaz radova ukazuje do sada na fokusiranje pažnje više na državno-političku razinu. No, specifičnost socijalističkih zemalja pa i Jugoslavije čini nemogućim provođenje takve orijentacije bez istraživanja prisutnosti komunističkih partija (odnosno KPJ/SKJ) u pravnom i političkom sistemu. Režim »partije i države« (usp. Pusić, 1985, knj. I, str. 195 i d.), a svakako zbiljsko funkcioniranje pravnog i političkog sistema u Jugoslaviji, čine vidljivim (premda ne uvijek i najjasnije) ulogu KPJ u njegovom funkcioniranju. Unatoč slaboj prisutnosti u državno-pravnim dokumentima (Partija, tj. SKJ se u Ustavu spominje prvi put tek 1963) nedvojbeno je ključno značenje KPJ/SKJ za praktičko definiranje i razvoj pravnog i političkog sistema Jugoslavije. Kompleksno proučavanje razvoja toga sistema stoga ne može mimoći ni ovu problematiku. Pri tom nije riječ o interesu za istraživanje Partije već je ona tu zanimljiva s »funktionalnog« aspekta, naime, u stupnju relevantnom za fokus istraživanja. Stoga ćemo tek spomenuti naslove preglednog karaktera.

Poslijeratna povijest SKJ obrađena je u »Pregledu istorije SKJ« (1963), »Istoriji Saveza komunista Jugoslavije (kratak pregled)« (1976) autora P. Morače, D. Bilandžića i S. Stojanovića i u »Povijesti Saveza komunista Jugoslavije« (1985) grupe autora. U prvom od tih djela, »Pregledu«, dana je retrospektiva zbivanja vezanih uz KPJ/SKJ i pokušava se cjelovito prikazati funkcioniranje Partije. Ipak, kako i sami autori ističu, pisana je bez većih pretenzija te zbog niza teškoća (izvori, literatura, kadrovi), taj pregled ne daje potpunu sliku razvoja društva pa je više koncentriran na samu KPJ/SKJ, a manje na osvjetljavanje kompleksne uloge Partije u društvu. U »Istoriji« je dio iz kojeg se mogu »iščitati« važniji oblici učesća KPJ/SKJ u izgradnji političkog sistema zemlje nakon rata obradio D. Bilandžić u nekoliko problemsko-kronoloških cjelina. Pri tom Bilandžić razmatra razvoj društveno-ekonomskih sistema zajedno s međunarodnom pozicijom i vanjskom politikom Jugoslavije i položajem SKJ u međunarodnom radničkom pokretu — naročito sukob s Informbiroom. »Povijest Saveza komunista« djelo je kronološki organizirano u izlaganju pa nema cjeline koja bi posebno obrađivala »vezu« Partije i države već su aspekti toga odnosa uklopljeni u razmatranja promjena u Partiji i društvu. »Gubitak« u mogućnosti olakšanog praćenja toga dijela razvoja Partije ima svoju izvjesnu »protutežu« u historijskoj uklopljenosti u cjelinu zbivanja što je potencirano kronološkim izlaganjem.

nje relativno opsežne sekundarne literature i analizu pisanja štampe iz obrađivanih perioda. Možda ipak bliža publicističkom nego znanstvenom načinu pisanja, knjiga sadrži i ocjene koje se ponekad mogu označiti kao pomalo ishitrene. Ipak, to pregledno i sistematično djelo može poslužiti kao ilustracija drukčijeg viđenja istih događaja.

Valja spomenuti još jedno nama dostupno strano djelo. »Short History of Yugoslavia« (1966) sumaran je pregled povijesti jugoslavenskih zemalja od srednjeg vijeka do 1966. godine. Osobitost je te knjige da su je napisali dobri poznavaoци jugoslavenske povijesti. Spomenimo da su problem ujedinjenja Jugoslavije obuhvatili H. C. Darby i R. W. Seton-Watson, međuratni period R. W. Seton-Watson i R. G.D. Laffan, a okupaciju i otpor Stephen Clissold. Poslijeratni period obradila je Phyllis Auty. U sažetom pregledu P. Auty najprije je naznačila situaciju na političkom i ekonomskom planu (agrarna reforma i petogodišnji plan) da bi nakon upoznavanja sa sukobom s IB-om 1948. prikazala promjene do kojih dolazi s obzirom na novu političku orijentaciju, promjene u ekonomskom planiranju i poljoprivredi te na kretanje smjerom decentralizacije i liberalizacije nakon 1950. godine. Posebno su obrađeni Ustav 1963. i vanjskopolitički odnosi, a P. Auty zaključuje knjigu naznakom promjena do kojih dolazi u toku 1966. godine. Spomenimo da je riječ o izvorniku na engleskom jeziku, ali da je nama bilo dostupno izdanje na španjolskom: *Breve Historia de Yugoslavia*, Madrid 1972. Uz to postoji i izdanje na talijanskom jeziku: *Storia della Jugoslavia*, Torino 1969.

2.1.2. Uz radove preglednog karaktera izdvajamo i historiografske i ostale radove koji se bave užim vremenskim cjelinama, referentnim u proučavanju razvoja pravnog i političkog sistema Jugoslavije u poslijeratnom periodu. Tako se B. Petranović u knjizi «Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove» (1969) orijentira na istraživanje političkog i ekonomskog segmenta društva u procesu izgradnje vlasti u vrijeme obnove. Obnovu pri tome Petranović uzima prvenstveno kao društveni proces obnavljanja od ratnih razaranja, postavljajući tom procesu, odnosno istraživanju, kao granicu prelazak na plansku privredu (travanj 1947). Takav kontekst određuje donekle i Petranovićev nešto veći interes za funkcioniranje ekonomskog segmenta i političke aktivnosti KPJ kao dominantne i organizacione snage. Samom procesu izgradnje organizacije vlasti i pravnog sistema posvećena je, razumljivo, nešto manja pažnja. Petranović, naime, teži otkriti upravo tu «osnovu» s koje se prilazi izgradnji vlasti i koja se javlja i kao pretpostavka daljnjeg razvoja zemlje. Unutar te osnove odvija se bitna aktivnost i za definiranje samoga državnog ustrojstva, i uglavnom za sve mjere koje se provode posredstvom države. To naročito s obzirom na međusobnu prožetost članstva KPJ i organa vlasti izgrađenih u toku rata i s obzirom na proces jačanja upravnog aparata nakon rata i važnost njegove funkcije koja je pod vodećom ulogom KPJ. Rad je, svakako, interesantan i po toj dimenziji osvjetljavanja uloge KPJ u izgradnji političkog, pravnog i privrednog sistema nove države.

Veću pažnju u izgradnji pravnog i političkog sistema isti autor pridaje u često citiranoj knjizi «Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ» (1964). Petranović s historiografskog aspekta pokušava razmotriti organizaciju pravnog i političkog sistema u tom periodu. Međutim, nije riječ o klasičnoj državopravnoj studiji. Premda je pažnja koncentrirana na osnovna pitanja (društvena i državna struktura, pravni poredak i opozicijske snage), a sam Petranović u uvodu definira karakter rada «samo kao početnog priloga izučavanju tog perioda» (str. 5), ipak je zamjetno nastojanje za što širim obuhvatom čitave povijesne situacije odnosno napor za kontekstualiziranjem i obradom zbiljskog aspekta teme. Petranović naročito nastoji na smještavanju toga perioda u kontinuitet procesa koji proizlaze iz razvoja u toku rata (naročito s obzirom na situaciju nastalu nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Sporazuma Tito—Šubišić), a u istom povijesnom kontinuitetu nastoji razmotriti promjene u vlasničkim odnosima. Posebna pažnja posvećena je procesu učvršćivanja i razvijanja revolucionarnih organizacija vlasti (naročito organa državne uprave, NOO-a i pravosudnih organa) i analizi rada Trećeg zasjedanja AVNOJ-a, odnosno Privremene narodne skupštine, s obzirom na političku borbu i pitanja oko kojih se ona vodila (prvenstveno nacionalno pitanje). Petranović pri tome napominje da je «zakonodavstvo AVNOJ-a nosilo izrazito klasno obeležje», prvenstveno radi revolucionarnog porijekla koje je takav njegov karakter «određivalo kako po sadržaju i formi, tako i po načinu njegova ostvarivanja u praksi» (str. 165). Osobito je značajna činjenica, koju Petranović konstatira, da unatoč izrazitoj klasnoj orijentaciji pri stvaranju i interpretaciji prava dolazi do vrlo snažne zakonodavne djelatnosti predstavničkih tijela odnosno «naredbodavne delatnosti» vlada. Naime, u pretvaranju tekovina NOB-a u izgrađeni državni poredak «nepisano zakonodavstvo, zasnovano na principu da je zakonito sve što prožima interese narodnooslobodilačke borbe, a da je nezakonito sve ono što je tom interesu protivno i po njega štetno, nije bilo adekvatno ni u uslovima NOB-e, a kamoli

u uslovima potpuno oslobodene zemlje» (str. 166). O nestabilnosti nove vlasti i opasnosti od kontrarevolucionarnih snaga svjedoči pažnja koja se poklanjala izgradnji krivičnog prava a otuda i odgovarajuća pažnja koju Petranović pridaje toj materiji. Na teškoće konsolidiranja nove vlasti čak i na vlastitim pravilima ukazuje činjenica da »rad pravosudnih organa formalno nije odgovarao, procenjivan savremenim merilima, uvek legalnim načelima, iako se sa procesom stabilizacije društveno-političkih i ekonomskih prilika na tome sve više nastojalo» (str. 219). Konačno, kao bitni dio procesa konsolidacije nove vlasti Petranović u posebnoj cjelini promatra i ulogu Narodnog fronta i ulogu KPJ u njemu.

Period u kojem su se izgrađivale političke institucije u uvjetima prelaska iz ratnog stanja u mir iz razumljivih je razloga objektom pažnje. Studija D. Marića »AVNOJ i Privremena narodna skupština« (1983) prihvaća samo ono što je »do sada u historiografiji verifikovano« (str. 7), bez ulaženja u razvijenije historiografske rasprave. U studiji autor najprije ukazuje na pretpostavke koje su dovele do konstituiranja AVNOJ-a te analizira značenje njegovih odluka za razvoj NOP-a i formiranje političkog sistema. Posebno je obrađeno pitanje značenja AVNOJ-a za međunarodno priznanje nove države, razlozi zbog kojih dolazi do proširenja AVNOJ-a novim članovima i kako do toga dolazi. Prerastanje AVNOJ-a u Privremenu narodnu skupštinu autor razmatra na osnovi pitanja proširenja AVNOJ-a i političkih struktura iz kojih se proširenje vrši, pitanja organizacione transformacije i ukazivanjem na modalitete kojima se ostvaruje demokratsko jedinstvo vlasti u AVNOJ-u i Privremenoj narodnoj skupštini. Autor razmatra i problem okupljanja i djelovanja opozicije u Privremenoj narodnoj skupštini. Analiza rada Skupštine, pak, bavi se pitanjima koja je rješavala Skupština, a u kontekstu njenih revolucionarnih ishodišta, te rezultatima rada Skupštine.

Istoj toj temi, ali više s državno-pravnog stanovišta, posvećena je i knjiga R. Kuzmanovića »Privremena narodna skupština DFJ — od AVNOJ-a do Konstituant« (1981).⁹ Pažnja autora koncentrirana je na rad Privremene narodne skupštine DFJ kao mjesta na kojem se zakonodavnom aktivnošću i političkim akcijama definirao budući politički razvoj Jugoslavije, a na kojem su se sjekli različiti interesi od kojih su svi morali biti donekle respektirani. To su prvenstveno odluke AVNOJ-a, Sporazum Tito—Šušašić, preporuke Jaltke konferencije, a sve to uz snažno ispoljeni interes V. Britanije da raznim kanalima (Namjesništvo, neki članovi Privremene vlade, legalna građanska opozicija, emigrantske snage i diplomatski pritisci) zakoči razvoj u smjeru formiranja socijalističke države. S obzirom na »refleksno« značenje zbivanja u Privremenoj narodnoj skupštini, Kuzmanović se ne ograničava samo na analizu njezinog rada već daje i pregled općepolitičke situacije u Jugoslaviji, koja prethodi konstituiranju Privremene narodne skupštine, i pregled međunarodnih faktora koji su utjecali na konstituiranje Privremene narodne skupštine i međunarodni položaj Jugoslavije. Ipak, veći je dio, razumljivo, posvećen samom konstituiranju i radu Privremene narodne skupštine te radu njezinih organa od ustrojenja do raspuštanja. U studiji su prikazani najvažniji zakoni koji su bitno utjecali na definiranje pravnog i političkog poretka zemlje.

⁹ Rad R. Kuzmanovića, *Državno-pravne karakteristike Privremene narodne skupštine DFJ*, objavljen u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 5—6/1986, 663—670, većim je dijelom tek stilski doradjenije i sadržajno nebitno izmijenjeno odgovarajuće poglavlje iz spomenute knjige (str. 124—130).

Zanimljiva je analiza međusobnih odnosa Privremene narodne skupštine, Namjesništva, Privremene vlade i federalnih jedinica, te aktivnosti građanske opozicije u Skupštini, budući da su to bili bitni elementi političke igre koja se u Skupštini i oko nje odigravala, a kojom se jasnije uobličava konstelacija snaga koje su u pozadini (npr. povezivanje građanske opozicije i klera). Posebno su razmotrene i državnopravne karakteristike Privremene narodne skupštine, osobito njezin prijelazni karakter (između AVNOJ-a i Ustavotvorne skupštine), i pitanje »dvovlašća«, s obzirom na postojanje Namjesništva, a i njen formativni značaj u procesu konstituiranja nove Jugoslavije. Kuzmanović analizira i reakcije u stranu štampi na zakonodavni rad Skupštine.

Nezaobilazni je dio jugoslavenske poslijeratne povijesti sukob s Informbiroom i konzekvence koje je sukob ostavio. Navest ćemo dva rada koji razmatraju sukob i njegove implikacije.

Takva orijentacija vidljiva je već u naslovu knjige R. Radonjića »Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948—1950)« (1975). Autorov je osnovni stav da su elementi samoupravne demokratske orijentacije postojali u toku NOB-a i neizbježno vodili sukobu, ali da se sam sukob svojim značajem javlja kao prijelomna točka u razvoju. U tako postavljenim okvirima pažnja je autora usmjerena na razvoj političkog i ekonomskog sistema. Rad je izrazito politološke orijentacije s razvijenom analitičkom razradom sadržaja. Autor najprije ukazuje na karakteristike političkog sistema Jugoslavije do izbijanja sukoba, a potom analizira uzroke, karakter i implikacije sukoba. Pitanje otpora KPJ razmotreno je zajedno s promjenama do kojih dolazi u političkom i ekonomskom sistemu zemlje. Slijedi problem disfunkcionalnih pojava kojima rađa prakticiranje etatističkog modela, a koje vode zaoštravanjima i sukobu (birokratizacija, privredni problemi, idejno-politička zaoštravanja). Završni dio bavi se uvođenjem samoupravljanja kao praktičnom kritikom birokratsko-etatističkog modela odnosno pretpostavkama i implikacijama uvođenja samoupravljanja.

Posvećena sličnom problemu, ali s nešto drugačijim usmjerenjem knjiga je Č. Strbca »Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja« (1984). Sadržaj knjige, čiji veći dio čine tematski sređeni izabrani dokumenti i memoarska svjedočenja, ipak je kompleksniji negoli to naslov sugerira. Autor pokušava osvijetliti prirodu i konzekvence sukoba Jugoslavije i IB-a 1948. godine, budući da ga drži prijelomnim događajem u razvoju jugoslavenskog modela socijalizma čija je posljedica izgradnja novih shvaćanja o međunarodnim odnosima, i redefiniranje (i) vlastite prakse, utemeljivanje »sopstvene alternative etatističkom socijalizmu« (str. 10), i faktični početak destaljinizacije u Jugoslaviji. Rasprava nije historiografskog karaktera već historijske-politološkog s obzirom na to da, kako sam autor kaže, ta problematika još nije zrela za historiografsku obradu (str. 13). Knjiga je sastavljena od tri dijela. Prvi dio (»Elementi istorijske geneze«) zapravo je historijski uvod koji daje opću sliku događaja u međunarodnom komunističkom pokretu i uloge Jugoslavije u njemu. Drugi dio (»Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Informbiroa«) razmatra sam sukob. U trećem dijelu (»Traženje ishoda«) autor se bavi praktičkom politikom i konzekvencama sukoba. Uz međunarodnu dimenziju, posebna se pažnja posvećuje izgradnji vlastitog viđenja socijalizma i promjenama u političkom sistemu koje se provode u skladu s kritikama državnog socijalizma, a osobito s obzirom na novu ulogu Partije. Važan pomak autor vidi u Općem zakonu o narodnim odborima iz 1952. godine, ali i u promje-

nama djelovanja Partije (razbijanje »personalnih unija« partijskih i funkcija u lokalnim organima vlasti, smanjivanje partijskog aparata i ograničenje profesionalizma u Partiji itd.), a također i u izmjenama u privrednom sistemu uvođenjem elemenata samoupravljanja u odlučivanju i elemenata tržišta u centralizirani državno-ekonomski sistem. Sve te promjene sumirane su ustavnim reformom 1953. godine. Osnivanje pokreta nesvrstanosti i početak normalizacije odnosa sa socijalističkim zemljama autor razmatra kao svojevrsni »feedback« tih unutrašnjopolitičkih promjena koje su pridonijele učvršćenju pozicije Jugoslavije i na međunarodnoj sceni.

Period prije i neposredno nakon oslobođenja obrađen je u nizu radova u zborniku radova »Oslobođenje Hrvatske 1945« (1986). Kontinuitet zbivanja, koji oslobođenje nije prekinulo, čini potrebnim da se respektiraju (barem kao »pomoćna«) i istraživanja iz toga prijelaznog razdoblja. Izdvajamo rad B. Petranovića »AVNOJ u sistemu vlasti DFJ« koji razmatra karakter AVNOJ-a u kontekstu izgradnje narodne vlasti, njegovu političku osnovu, Sporazum Tito—Šubašić i uvjete saveznika za međunarodno priznanje novih organa vlasti. U svojim tezama L. Geršković ukazuje na fundamentalne principe jugoslavenskoga političkog ustrojstva postavljene 1945. godine, a životvorne do danas (narodna vlast na osnovi samoupravljanja, društveno vlasništvo, prava građana). Slično i Z. Tomac, nakon što se zalaže za kontekstualni pristup obradi perioda 1945. i 1948. godine, u tom svjetlu ukazuje na kontinuitet u osnovnim revolucionarnim zasadama, unatoč njihovim izvjesnim zanemaranjima (npr. kopiranje sovjetskog modela u normativnom mehanizmu) nastalim zbog raznih povijesnih okolnosti. Rad M. Obradović u tom zborniku pokušava istražiti koncepciju KPJ o političkom sistemu narodne demokracije, na osnovi rasprava u vrijeme V kongresa KPJ i istraživanjem u štampi. Tom je radu donekle komplementaran rad B. Kašić koji, analizirajući tekstove i govore vodećih ličnosti KPJ, daje neke naznake o osnovnim principima na kojima se prilazi stabilizaciji i definiranju novog poretka.

2.2. *Pravni, politološki i sociološki okvir*

Niz djela jugoslavenskih pravnika, politologa i sociologa bavi se razvojnim pitanjima pravnog i političkog sistema. Intrigantnost teme koja je, među inim, i u njezinoj izrazitoj složenosti ogleda se i u raznorodnim aspektima koji se mogu naći unutar istog rada.

2.2.1. Djelo E. Pusića »Upravni sistem« (1985), u dvije knjige, premda u naslovu ima na izgled relativno ograničenu temu, pruža izuzetno kompleksnu i slojevitou obradu gotovo cjelokupnoga pravnog i političkog sistema koja ide od teorijski apstraktnih definicija do obrade konkretno-historijskih cjelina s izrazito razvijenom sistematikom i periodizacijom. Prva knjiga (»Razvoj upravljanja«) obrađuje općeteorijska pitanja vezana uz studij političkog sistema i opću razvojnu dimenziju političkog sistema. Druga knjiga (»Upravni sistem u Jugoslaviji«), bavi se, in extenso, upravnim sistemom u Jugoslaviji. Pusić daje definiciju političkog sistema u Jugoslaviji,¹⁰ a smisao njegovog razvoja u poslijeratnom periodu vidi »u kretanju od stanja u kojem dominira

¹⁰ Politički sistem Pusić definira kao »skup svih institucija u društvu kojima se mogućnosti pojedinaca i grupa da zadovoljavaju svoje interese načelno uspostavljaju, štite, mijenjaju ili negiraju«, Pusić, 1985, knj. II, 33.

politička vlast prema pluralitetu društvenih institucija u kojima se o interesima načelno odlučuje» (str. 40). To kretanje moguće je pratiti na funkcionalno-finalnoj razini, odnosno na razini idealnih ciljeva (od revolucionarne demokracije prema samoupravnoj socijalističkoj demokraciji) i empirijskoj razini, odnosno na razini zbiljskih (institucionalnih) promjena (»od centraliziranog jednopartijskog sistema totalitarnih tendencija [...] prema deetatiziranoj mreži političkih institucija koje bi trebale izraziti pluralitet interesa kristaliziranih u samoupravnim organizacijama i zajednicama») (str. 34—35). Utoliko se razvoj političkog sistema kao empirijske pojave može pratiti i kao razvoj institucija i kao razvoj mišljenja — pri čemu su obje komponente isprepletene s obzirom na to da se, kako Pusić kaže (str. 37), razvoj institucionalnog sistema od samog početka nalazi pod jakim uplivom ideološkog mišljenja. Prikazi se uglavnom kreću na razini Jugoslavije, ali kad je to potrebno i moguće analizira se situacija u Hrvatskoj i drugim republikama i pokrajinama. Pusićev rad izuzetno je složen i bogat i empirijskim uvidom i teorijskim izvedbama, te ga ta kompleksnost i višedimenzionalnost čine, vjerojatno, nezaobilaznim za svaku nakanu ozbiljnijeg istraživanja pravnog i političkog sistema u Jugoslaviji.

Vrlo je opsežno (oko 1000 stranica) djelo J. Đorđevića »Politički sistem« (1967) koje pokušava cjelovito (premda se autor ograđuje da je riječ samo o »skici«) obraditi pitanja političkog sistema od općih teorijskih razmatranja do razmatranja političkog sistema Jugoslavije, nastojeći uvesti i višeslojno komparativnu razinu. Dio koji se odnosi na Jugoslaviju, a koji čini veći dio knjige, podijeljen je u dva dijela: »Politički sistem Jugoslavije« i »Društvena struktura i politički subjekti i procesi«. Đorđević dijeli opći društveno-politički razvoj socijalističke Jugoslavije na period 1945—1952. i 1952—1972. Osnovicu te podjele Đorđević vidi u prevladavanju državnog i ekonomskog monopola uvođenjem društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju i radničkog samoupravljanja u svim privrednim organizacijama, a kasnije i u institucijama javnih službi, a što je »osnovna i institucionalna promjena« (str. 402) koja predstavlja i karakteristiku druge faze. Jasnije uobličavanje promjena nastalih u toj fazi, a koje otvaraju i jasnije putove za daljnji razvoj, Đorđević vidi u Ustavu 1963. i Ustavu 1974. godine. Đorđević, međutim, ne tematizira razvojna pitanja na jednom mjestu, već unutar posebnih jedinica pokušava objediniti teorijski i razvojni aspekt (a utoliko primjenjuje i odgovarajuće potperiodizacije). Okvirni su pravci interesa odnos socijalizma i oblika političkog sistema u Jugoslaviji, razmatranje komparativnih političkih institucija i kompleksno razmatranje položaja građana u političkom sistemu i političkom životu. Unutar toga okvira kao zanimljivi pravci razmatranja (obrađeni u različitim cjelinama) mogu se označiti, npr., problemi stvaranja socijalističkog uređenja u Jugoslaviji, problem federalizma, organizacija vlasti, politička dimenzija pravosuđa i armije, društvena struktura i njezina veza s osnovnim društveno-političkim odnosima, problem različitih društveno-političkih proturječnosti i društveno-političke integracije itd.

U kraćem radu »Anatomija političkih institucija u savremenom, a posebno socijalističkom društvu« (1964) isti autor prati i razvoj političkih institucija u Jugoslaviji u poslijeratnom periodu. Za razdoblje neposredno nakon rata utvrđuje da je organizacija vlasti imala oblike karakteristične za postrevolucionarne političke sisteme, jer je »jaka vlast« bila koncentrirana u izvršnim organi-

ma (vladi, centralnoj i lokalnoj upravi koje su bile više izvršni organi Partije). To više, što je postojala »personalna unija« između vlade i najviših političkih foruma (Politbiroa i CK). Degeneracije tendencija koje se iz takve konstelacije prevode u čitav sistem spriječene su otporom IB-u, jer je »otpor protiv spoljnog hegemonizma zahtevao i promenu unutrašnjeg hegemonizma« (str. 188). Otuda i promjene koje započinju 1949—1950, a od njih su najznačajnije decentralizacija i deetatizacija koja naročito jača prelaženjem jugoslavenskog društva u srednje razvijeno i sve više industrijsko i proširenje prava radničkih kolektiva 1956. godine. Samoupravljanje je utoliko »historijski nova institucija koja u izvjesnom smislu predstavlja i deinstitucionalizaciju društvenih odnosa« i ima višedimenzionalno značenje. Daljnji razvoj ono doživljava Ustavom 1953, posebno što se tiče razvoja skupštinskog sistema i afirmacije skupština kao osnovnih organa vlasti. Đorđević ističe da ta »još uvek nedovoljno ostvarena i potpuno 'dokazana' historija jednog novog konstitucionalizma i političkog institucionalizma može poslužiti kao izvesna podloga za neke nove ideje a ako ne za univerzalnije 'zakovitosti' i zaključke« (str. 192). U dvije knjige izložena je materija koju M. Šnuderl (prva knjiga) i M. Strobl (druga knjiga) razmatraju pod nazivom »Politični sistem Jugoslavije« (1965—1966).

M. Šnuderl daje kraći pregled razvitka i nastanka razvoja političkog sistema Jugoslavije i dijeli poslijeratni period u dvije cjeline: razdoblje narodne demokracije (1946—1953) i razdoblje socijalističke demokracije (1953—1963). Analizirajući različite aspekte razvoja u prvom periodu, Šnuderl razmatra i odnos između republika i federacije ukazujući na to da su »republike [...] v tem razdoblju zaradi krepke centralizacije razvijale sicer neznatno zakonodajno delatnost«, ali da su s obzirom na to »da so bistveno sodelovale pri izvrševanju zvezne oblasti, da je vedno več zveznih gospodarskih podjetij dobivalo republiški pomen in da so za vso javno delatnost obstojali republiški organi, imele znatno področje samostajne pristojnosti« (str. 36). Analizirajući pomak ostvaren Ustavnim zakonom 1953, Šnuderl ukazuje na to da on uvodi dva isprepletana sistema: klasične državne organe i društvene organizacije i državne organe kada se ne nalaze u funkciji vlasti već društvenih zahtjeva. Šnuderl posebno analizira razvoj socijalističke demokracije, ukazujući na ustavne promjene (prvenstveno nova načela organizacije pravosuđa i nov položaj Vijeća naroda), zakonske promjene (prvenstveno u organizaciji državne uprave), značenje Zakona o doprinosu iz dohotka privrednih organizacija i Zakona o sredstvima privrednih organizacija iz 1957. da bi ipak najviše pažnje posvetio uvođenju komunalnog sistema, naglašavajući revolucionarno značenje Osnovnog zakona o organizaciji općina i kotara i njihovih organa iz 1955. godine u razvoju sistema samoupravljanja.

M. Strobl u drugoj knjizi ukratko prikazuje razvoj izbornog sistema u Jugoslaviji, ukazujući na to da se osnovna načela toga sistema nastala u toku rata nisu mijenjala do 1952. godine, osim uz nebitne izmjene. Autorica opisuje izmjene uvedene novom regulativom. Veći dio obiju knjiga posvećen je sistematskoj analizi funkcioniranja političkog sistema Jugoslavije prema Ustavu 1963, pri čemu je M. Šnuderl obradio društveno-političko i ekonomsko uređenje, a M. Strobl organizaciju i djelovanje društveno-političkih zajednica. U radu »Društveno-političko i državno uređenje Jugoslavije« (1959) koji tematizira društveno-političko i državno uređenje Jugoslavije, J. Đorđević

ide i preko granica političkog sistema reguliranog pravnim normama. Podjela je u osnovi sistematsko-teorijskog karaktera, a razvojni aspekti tretiraju se unutar tih ponekad minuciozno razrađenih jedinica, ali je najpretežnji dio posvećen analizi funkcioniranja suvremenog društveno-političkog sistema (1959). U posebnom dijelu dodana je »Dokumentacija« s osnovnim podacima o društveno-političkom uređenju (organizacija državnog aspekta, bitni statistički podaci itd.). Svakako će od pomoći biti pregled pravnih akata u kojem se pregledno daje veza između vrsta akata, njihovih donosilaca, organa i načina kontrole i bitnih karakteristika političkih akcija u vezi s tim.

A. Jovanović u radu »Društveno-političko uređenje i ustavni sistem SFRJ« (1963) pokušava cjelovito obraditi društveno-političko uređenje i ustavni sistem SFRJ predočavanjem njegovih pojedinih komponenti. Autorov pristup više se svodi na izlaganje, a manje na problematsku obradu pa rad pomalo trpi od shematizma i normativizma. Materijal se predočava u obliku ovih cjelina: »Socijalistička revolucija u Jugoslaviji i stvaranje FNRJ«, »Razvitak SFRJ između dva Ustava«, »Ustavni sistem SFRJ« (tj. prema Ustavu 1963, D. Č.), »Društveno samoupravljanje«, »Privredni sistem i društveno planiranje« i »Društveno-politička organizacija«.

»Društveno-politički sistem SFRJ« (ur. J. Đorđević) (1975), kolektivno je djelo oveće grupe autora koji su, kako ističe uvodničar N. Pašić, bili rukovodeni time da izbjegnu normativističko-institucionalni pristup i deskripciju, da se uz političke aspekte obrade i relevantni aspekti društvenog života te da se »osvetli istorijska dinamika revolucionarne transformacije političkih institucija i pokaže njena uslovljenost i mesto koje zauzima u procesu izrastanja samoupravljanja u celovit sistem društvene organizacije« (str. 3). Izdajamo rad N. Pašića »Osnovne karakteristike i pravci razvoja društveno-političkog sistema SFRJ« u kojem autor posebno analizira principe »nastanka, organizacije i klasne suštine nove vlasti« (str. 8), i faktore vezane uz specifične zadatke koje sistem preuzima, pri čemu prvenstveno obraća pažnju na razvoj karakteristike samoupravljanja. Nešto izraženija pažnja pri tom se posvećuje pitanjima vezanim uz funkcioniranje skupštinskog sistema, vezi između državnih i samoupravnih funkcija i problemima federalizma. Spominjemo i rad L. Gerškovića »Istorijski razvoj društveno-političkog sistema Jugoslavije« u kojem se razvoj analizira prema etapama donošenja Ustava, uz poseban osvrt na značenje sukoba s Informbiroom 1948. i uvođenje samoupravljanja 1950. godine, te rad B. Špadijera »Razvitak i struktura jugoslovenskog federalizma« u kojem se naročito akcentira veza između samoupravljanja i federalizma.

Spomenimo, sasvim usputno, i knjigu G. Macesicha »Yugoslavia. The Theory and Practice of Development Planning« (1964). Macesich vrlo kratko daje pregled razvoja političkog sistema s nešto snažnijim naglaskom na pitanjima federalnog uređenja zemlje, komunalnog sistema, organizacije vlasti, položaja SKJ i Narodnog fronta i samoupravljanja. No, taj uvod svoju konkretizaciju nalazi u kasnijim poglavljima knjige koja se, međutim, u cijelosti bavi problematikom razvoja planiranja.

2.2.2. Razvoj pravne regulative u poslijeratnom periodu, posmatran na način koji omogućuje pregled pravnog sistema kao složene cjeline, nalazi se u više radova.

Određeni pokušaj davanja cjelovitog (i razvojnog) okvira funkcioniranja prava u jugoslavenskom društvu može se naći u tematskom bloku »Vrednost prava

u jugoslovenskom društvu» objavljenom u časopisu »Gledišta« (1972) a u kojem je svoje priloge dalo više istaknutih znanstvenika s područja prava (F. Bučar, G. Kušej, J. Đorđević, A. Gams, N. Visković, K. Čavoški, B. Jojić).

Tu se u nizu rasprava pokušava osvijetliti specifična uloga prava s obzirom na određene pojave koje se zbivaju u jugoslavenskom društvu, a koje imaju jasno političko značenje. Tako, primjerice, snažno naglašeno socijalno raslojavanje i rasprostranjena moć birokratskog odlučivanja ili proklamiranje samoupravljanja i strahovita ekspanzija pravne regulative i sve implikacije koje iz toga proizlaze (prvenstveno što se tiče karaktera pravnog i političkog sistema). Uglavnom teorijski intonirani radovi zanimljivo i vrlo instruktivno respektiraju genetsku razinu. Primjerice, F. Bučar naglašava rijetko visoku poziciju prava u periodu poslije revolucije, a koja se zasniva na voluntarističkom shvaćanju da se zakonom može izmijeniti svijet što je shvaćanje na kojem počiva administrativni sistem. »Socijalistička zakonitost« već i kao izraz obilježava odstupanje od koncepta klasične pravne države, i samo potencira vjeru u svemoć klasnoga zakona a ugovornu (privatnopravnu) sferu pretvara u upravnu (javnopravnu). Bučar ukazuje na to da vjera u pravnu normu i svemoć institucionalnog vrha kao njenog izdatnika ostaje i nakon toga perioda i dovodi do nemoći pravnog sistema, u krajnjoj liniji negativno utičući ne samo na građane već i na institucionalni vrh i upravu. Drugačiji stav ima J. Đorđević koji drži da je specifična jugoslavenske revolucije to što nije nakon pobjede posve prosljedila nihilističku praksu prema pravu i pravničkoj profesiji, inače karakterističnu za postrevolucionarna društva, te, u osnovi, karakterističnu i za odnos prema pravu u toku NOB-a, već je odmah poslije pobjede nastojala »neizbežnu političku eksploziju i plimu« kanalizirati i staviti pod vladu zakona, čime ipak nije potpuno uklonila političku arbitrarnost i nihilistički odnos. Đorđević ukazuje na to da te dvije suprotne tendencije (vladavina prava i vladavina političkog oportuniteta) ostaju i kasnije, ali da je činjenica da su, npr., izbjegnuta gruba politička suđenja i masovne povrede ljudskih prava. M. Visković, pak, nastoji čitavom problemu pristupiti drukčije, vezujući analizu jugoslavenskog prava uz analizu socijalne strukture. Utvrđujući tu vezu, Visković karakterizira jugoslavenski pravni sistem kao uvjetovan i osmišljen prvenstveno klasnim polaritetom, u kojem se nasuprot radničkoj klasi konstituira kontraklasa kao rezultat i istovremeni otpor dubokim ekonomskim i političkim promjenama u poslijeratnom jugoslavenskom društvu. Visković utvrđuje da i normativni i efektivni pravni sistem u nas odražavaju tu klasnu podvojenost i konfliktnost, ali nestabilno, bez jasne dominacije bilo koje tendencije.

Inače, gotovo svaka obrada razvoja prava nakon rata počinje razmatranjem (ili implicitno iskazivanjem odgovarajućeg stava) pitanja pravnog kontinuiteta, preciznije izgradnje novoga pravnog sistema u toku rata i naročito pitanja značenja »Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije«,¹¹ vjerojatno najcitiranijeg i, svakako, jednog od najvažnijih jugoslavenskih pravnih propisa. Stav o tome da taj Zakon znači prekid unutrašnjeg pravnog kontinuiteta (međunarodnopravni kontinuitet sukladno teoriji i praksi postoji) u odnosu na pravo Kraljevine Jugoslavije jednoglasno je prihvaćen, uz ukazivanje na to

¹¹ Službeni list FNRJ, br. 86 od 23. X 1946.

da preuzimanje starih pravnih pravila, radi popunjavanja pravnih praznina, na osnovi toga Zakona znači njihovu recepciju, ali ne i kontinuitet.

Ta i druga slična pitanja razmatrana su u kraćoj studiji F. Čulinovića »Neka pitanja izgradnje novoga jugoslavenskog prava« (1954). Čulinović razmatra nekoliko osnovnih problema vezanih uz pravni sistem FNRJ. To su, prije svega, pitanja karaktera novoga prava — naročito onog nastalog prije Drugog zasjedanja AVNOJ-a (tj. je li to uopće pravo — jer s državnopravnog aspekta nova država još nije ni konstituirana) što je ujedno i pitanje postanka države. Čulinović utvrđuje dvije osobitosti jugoslavenskog prava: njegov revolucionarni karakter (ispoljen rušenjem starog i izgradnjom novoga pravnog sistema) i novu društveno-ekonomsku osnovu. Nešto opsežniju razradu tih problema Čulinović nudi u odgovorima na pitanje o tome što se dogodilo s pravom Kraljevine Jugoslavije i u ukazivanju na »dva osnovna oblika zastranjivanja u razvitku novog prava« i to tendenciji »uspostavljanja ukinutog pravnog sistema« i u »izopačavanju karaktera novog jugoslavenskog prava« (str. 267). U vezi je s tom problematikom i treće pitanje: je li se u Jugoslaviji izgradio pravni sistem u toku NOB-a? Taj Čulinovićev tekst, premda mu, iz današnje pozicije gledano, nedostaje modernija metodološka operacionalizacija, ipak je zanimljiv po tome što nije puka normativna analiza te po tome što pravo nastalo u tijeku rata i izgradnje pravnog sistema FNRJ nastoji gledati kao jedinstvenu razvojnu cjelinu, bez posebno periodiziranih »lomova«.

U zborniku radova »Nova Jugoslavija« (1954), u nizu tekstova obrađeni su pojedini aspekti razvoja sistema vlasti nakon rata te dan pregled razvoja prava prema granama. Izdvojiti ćemo tek nekoliko tekstova. F. Čulinović ukazuje na to da razvoj jugoslavenskog prava u biti ima znamen činjenice da njegovi prvi elementi nastaju u toku socijalističke revolucije koja se provodi oružanom borbom protiv neprijatelja. Takvo revolucionarno obilježje ogleda se prvenstveno u tome što je osnovni njegov izvor narodna vlast, tj. da je ono sredstvo vlasti radnog naroda »na čelu s radničkom klasom pod vodstvom KPJ« (str. 197), čime je determiniran i njegov razvoj. Te karakteristike Čulinović razmatra u nastajanju toga prava pod uvjetima NOB-a, zatim problem pravnog kontinuiteta za ratni period i problem izgradnje sistema novoga jugoslavenskog prava, posebno s obzirom na pitanje o dualitetu prava u Jugoslaviji za vrijeme NOB-a. B. Zlatarić obrađuje razvoj krivičnog prava svrstavajući čitav njegov razvoj do 1959. u četiri etape: prva — razdoblje za vrijeme NOB-a, druga — od oslobođenja do prve parcijalne kodifikacije (Opći krivični zakon), treća — od prve parcijalne kodifikacije do prve cjelovite i potpune kodifikacije (Krivični zakonik), četvrta — od Krivičnog zakonika dalje. Zlatarić u svom razmatranju nastoji, doduše u glavnim crtama, obuhvatiti praksu, to više što u prvj i dijelom u drugoj fazi normativna aparatura nije bila dovoljno razvijena. V. Bayer razmatra razvitak krivičnog postupka najprije u toku NOB-a (u vojnim i civilnim organima), a potom u periodu od oslobođenja do Zakona o krivičnom postupku 1948. Bayer razmatra ZKP 1948, fiksirajući njegove osnovne karakteristike od kojih je naročito značajno da je čitav pripremni dio postupka bio povjeren izvensudskim organima (organima unutrašnjih poslova, UDB i Javnog tužilaštva), dok je sud bio ograničen na djelatnost sudenja *stricto sensu*. Tu, s aspekta suvremenoga krivičnog postupka, vrlo neobičnu i opasnu tendenciju, Bayer objašnjava potrebom izgradnje novog aparata krivičnog gonjenja (stari je bio posve uništen) i to takvog koji će biti izrazito efikasan. Potom Bayer obrađuje ZKP

1953, utvrđujući da je inicijativu za izmjenu sistema krivičnog, materijalnog i procesnog prava dao Četvrti plenum CK KPJ 1951. godine, a čiji je smisao u produbljivanju socijalističke demokracije i zaštite prava građana. Utoliko se u pripremnu fazu uvode novi, sudski organi i posve je reorganizirana funkcija javnog tužioca. Uz to se uvode i novi instituti kojima se odstupa od načela efikasnosti, a uvodi potpunija zaštita prava građana (npr. zakonsko ograničenje trajanja pritvora i istražnog zatvora, institut supsidijarne tužbe, efikasni sistem pravnih lijekova, pravo na naknadu štete nepravilno osuđenih itd.). Uz te tekstove razvoju prava u tom zborniku posvećeni su i radovi P. Rastovčana (razvoj privrednog zakonodavstva), M. Vukovića (razvoj građanskog prava), S. Zuglie (razvoj građanskog postupka), B. Eisnera (razvoj porodičnog prava) i N. Tintića (razvoj radnog i socijalnog zakonodavstva).

Veća je vremenska distanca i moderniji pristup u Zborniku »Četrdeset godina SFRJ — razvoj prava« (1986). U njemu su obrađeni neki aspekti razvoja ustavnog, upravnog, krivičnog i građanskog te međunarodnoga privatnog prava. I. Festić u svom radu razmatra određena pitanja iz odnosa legislative i egzekutive u Jugoslaviji, uzimajući kao specifičan indikator tih odnosa dio regulative koji se tiče izvanrednih okolnosti i osobitih situacija i njihovu sukladnost sa skupštinskim sistemom. Zanimljiva je dvojba o ustavnosti Zakona o Prezidijumu iz 1951. godine (kojim je Prezidijum dobio pravo da izdaje ukaze sa zakonskom snagom za vrijeme pripravnog, mobilnog i ratnog stanja) s obzirom na to da taj Zakon nije bio donesen po revizionom postupku, a izlazio je izvan okvira ovlaštenja danih Ustavom iz 1946. godine.¹² Festić razmatra i neka druga pitanja (materijalni značaj akata egzekutive 1946—1974, pitanja vezana uz izdatnike akata — osobito vladu, pitanja utjecaja legislative na egzekutivu — i indikativnu činjenicu da u periodu 1946—1963. Skupština nije ni jedan jedini put uskratila naknadnu ratifikaciju akata vlade). Navedimo i radove N. Mičunović-Pavelić koji prate razvoj krivičnog zakonodavstva kao prostora iskazivanja suvereniteta zemlje u kontekstu historijske, ekonomske i političke pozicije u međunarodnoj zajednici, te rad R. Mladenović u kojem prati razvoj krivičnog prava Jugoslavije svrstanog po periodima.¹³

Inače, kraći prikaz razvoja krivičnog prava daje i F. Bačić u svom sistematskom djelu »Krivično pravo« (1978). Bačić, također, ističe da je poslijeratni razvoj krivičnog prava otpočeo u osnovi već izgrađenim sistemom i mrežom sudova i određenim krivičnopravnim propisima nastalim u vrijeme NOB-a. Razvoj je išao smjerom donošenja pojedinih krivičnih zakona, prvenstveno prema najakutnijim problemima i zadacima određenog vremena, a s ciljem da se postepeno dođe do cjelovitog kodeksa. S obzirom na taj kriterij, Bačić razvoj periodizira u četiri etape: do 1948 (kada je bitno obilježje davao već spomenuti Zakon o nevažnosti pravnih propisa), 1948—1951 (važenje OKZ), 1951—1977 (Krivični zakonik), 1977 — KZ SFRJ i KZ republika i pokrajina. Bačić, međutim, napominje da nije riječ o nekim konceptijskim razlikama već da postoji kontinuirana linija razvoja na istoj koncepciji. Svakako je naj-

¹² Ovaj stav I. Festić preuzima od J. Stefanovića. Usp. isto, 71—72.

¹³ R. Mladenović daje ovakvu periodizaciju: 1) razvoj u toku NOB, 2) od oslobođenja zemlje do potpune kodifikacije 1951. godine, 3) kodifikacija 1951. godine s novelama do donošenja Krivičnog zakona SFRJ 1976. godine, 4) najnoviji razvoj krivičnog zakonodavstva (decentralizacija).

interesantniji period važenja OKZ donesenog pod jakim uticajem sovjetske teorije i prakse (npr. institut posebne odgovornosti inicijatora, organizatora i propagatora zločinačkog udruženja). Činjenicu da OKZ uz proklamirani princip zakonitosti poznaje i analogiju, Bačić pripisuje nuždi, a ne odrazu političkih koncepcija. Cjelovit izraz i legalizaciju kriminalističke politike Bačić vidi u stupanju na snagu Krivičnog zakonika, 1. lipnja 1951. godine.¹⁴

2.2.3. Sociološka istraživanja razvoja jugoslavenskog društva manje tematiziraju određene cjeline poslijeratnog razvoja (ili pak čitav taj period), uz to se pretežno usredotočujući na ekonomski segment. Navest ćemo, ipak, nekoliko zanimljivih i držimo vrlo korisnih radova koji obrađuju i političke aspekte razvoja.

S. Bolčić u knjizi »Razvoj i kriza jugoslavenskog društva u sociološkoj perspektivi« (1983) pokušava cjelovito istražiti ključna pitanja poslijeratnog razvoja jugoslavenskog društva, težeći da formulira elemente »teorije srednjeg obima« (str. 7). Nastoji već u uvodu utvrditi bitne tendencije u pojedinim periodima i njihovu vezu s tendencijama u izgradnji normativnog mehanizma, određujući svoj interes na razini razvojne strategije. U prvom dijelu zanimljivo je razmatranje o tome »da li se jugoslovensko društvo u posleratnom razdoblju razvijalo kao 'socijalističko društvo'« (str. 18). Autor pokušava raščistiti značenje »socijalističkog«, opredjeljujući se konačno za samoupravljanje kao osnovnu dimenziju istraživanja socijalističkog razvoja jugoslavenskog društva i dajući odrednice toga pojma. U ovom preliminarnom razmatranju na to se nadovezuje pitanje kakvog je karaktera socijalna struktura koja je formirana u poslijeratnom periodu? U razmatranju faza društvenog razvoja Jugoslavije (tj. o periodizaciji), autor izlaže stavove drugih teoretičara, odbijajući normativni kriterij zbog činjenice da se u zbilji neke tendencije održavaju bez

¹⁴ Premda po naslovu ne bi posve ulazila u ovaj pregled javnopravnih grana prava, knjiga A. G. Chlorosa »Yugoslav Civil Law« (1970) ipak zaslužuje da bude spomenuta zbog zanimljivog pokušaja kontekstualnog razmatranja obrađivane materije. Chloros, inače profesor komparativnog prava na King's Collegeu Univerziteta u Londonu, nakon što je ukratko popratio razvoj civilnog prava (tj. privatnog prava — naziv koji u socijalizmu, ipak, ima tek uvjetno značenje) u jugoslavenskim zemljama, posebno naznačuje probleme kodifikacije u suvremenom periodu. Najveći dio knjige posvećen je pravu vlasništva i porodičnom pravu koje autor pokušava i povijesno situirati. Zanimljiv je dio o razvoju prava vlasništva u poslijeratnom periodu (a posebno razvoj koncepcije društvenog vlasništva), budući da se autor ne zadržava samo na normativnim određenjima ili teorijskim naznakama već je razmatrao to kretanje kao usko povezano s razvojem političkog sistema. Chloros, barem u naznakama, nudi prilično kompleksno viđenje te situacije, budući da je razmatra u kontekstu međunarodnih odnosa (sukob IB-a i Jugoslavije), ustavnopravnog razvoja Jugoslavije i političke zbilje (npr. Rankovićeva opozicija ekonomskim reformama) i s obzirom na »službenu« doktrinu (npr. stavovi M. Dilasa, L. Gerškovića, E. Kardelja itd.) kao značajnom faktoru utjecaja na izgradnju prava. Chloros analizira i razvoj sadržaja prava vlasništva i tipova vlasništva u odgovarajućoj poslijeratnoj regulativi. Zanimljiva su i ukazivanja na jugoslavenske specifičnosti u odnosu na sovjetsko pravo, koje je prvo služilo kao uzor, te povezivanje tih specifičnosti s ukupnim političkim kontekstom odnosa sa SSSR-om i promjena koje su se događale. Govoreći o mogućnosti kodifikacije u jugoslavenskom pravnom sistemu, autor utvrđuje da »po prirodi stvari, kodifikacija ostaje sekundarna disciplina, disciplina koja treba prevesti političke odluke u pravne pojmove i forme, a jasne i konačne političke odluke se ne naziru« (str. 38). Izostanak kodifikacije (knjiga je pisana 1970) autor ne pripisuje naprosto političarima već karakteru izgradnje pravnog sistema nakon sukoba sa IB-om, utvrđujući da postoji »dilema [...] kako da se održi doktrinarna veza s marksizmom, a da ga se opet interpretira na način koji bi uzeo u obzir greške sovjetskog sistema i promijenjene uvjete današnjice« (str. 39).

obzira na mnoštvo institucionalnih promjena u političkom i ekonomskom sistemu. Zatim, dakako, slijedi razmatranje o institucionalnim promjenama i determinantama poslijeratnog društvenog razvoja Jugoslavije u kojem autor i nešto određenije kritički navodi odgovarajuće stavove drugih autora, konstatirajući da je unatoč mnogim spoznajama još «teško donositi pouzdane naučne ocene o 'logici razvoja' koja je dominirala u posleratnom menjanju jugoslovenskog društva» (str. 149). Valja izdvojiti dio knjige u kojem se obraduju «socijalne pretpostavke efikasnog usmeravanja društvenog razvoja», a za što je autoru temeljna pretpostavka efikasan politički sistem. U definiranju efikasnosti političkog sistema Bolčić kao kriterije navodi bitne funkcije «svakog političkog sistema: prvo, određivanje ciljeva društvenog razvoja, bilo u celini ili u pojedinim sferama društva, drugo, usklađivanje različitih interesa i posebno razrešavanje interesnih sukoba, treće, društvena mobilizacija, tj. aktiviranje članova društva radi realizacije usvojenih ciljeva društvenog razvoja.» Autor navodi i da za sada nije moguće «obezbediti valjanu empirijsku evidenciju», ali da se «već samom razradom tih osnovnih ideja dolazi [...] do određenih zapažanja o stvarnoj efikasnosti jugoslovenskog političkog sistema» (str. 150). Razradom tih ideja bavi se preostali dio rasprave.

Bez posebnog navođenja još nekih interesantnih pitanja (od kojih je najzanimljivije ono o usklađivanju interesa i prevladavanju konflikata u društvenom razvoju) valja reći da se ta knjiga tek približava razini izgradnje elemenata «teorije srednjeg opsega», za što autor u uvodu daje i razložno objašnjenje (str. 7). Utoliko je ta studija relativno (ipak) nedovoljno izrađena za, primjerice, mogućnost operacionalizacije istraživanja koje bi smjeralo biti historijsko. Ipak je njezina vrijednost kao naputka za istraživanje političkog sistema i otkrivanja njegovih slojeva nedvojbeno.

Ž. Šporer u svom radu «Profesionalna struktura političkih vrhova» (1986) polazi od postavke da moć koristi znanje, a ne da je znanje direktna moć te je interesira odakle se regrutiraju ljudi koji imaju znanja i u kakvoj je vezi znanje s političkim vrhovima. Naročito je to interesira s obzirom na promjene koje se zbivaju na makro-planu nekog društva, preciznije s obzirom na socijalističku revoluciju i razvojne aspekte toga pitanja, posebno što operacionalizacijom promjena socijalne osnove «nova revolucionarna vlast razvija cijeli niz različitih strategija da bi politički kontrolirala nosioce te moći (tj. znanja — D. Č.)» (str. 111). Ž. Šporer postavlja tezu da «u prvoj fazi, poslije revolucionarne promjene, za popunjavanje političkih pozicija bila je važna politička pouzdanost, kasnije bi trebalo postajati sve više važno obrazovanje» (str. 111). Cilj njezinog rada jest «otkriti: da li je znanje prisutno kod nosioca vrhovne političke moći? Koji tip znanja dominira kod nosioca moći? Da li postoje razlike među društvima u stupnju obrazovanosti političkog vrha i tipu dominantnog znanja?» (str. 112). Uspostavljajući određene parametre, Ž. Šporer analizira političke vrhove SAD i SSSR kako bi dobila modele unutar kojih bi istražila i locirala profesionalnu strukturu jugoslavenskog političkog vrha (Politburoa i Izvršnog biroa) u poslijeratnom periodu, odnosno onda kada postoje podaci i za godine prije toga. Na dobivenim podacima za SAD (dominiraju pravnici, nema inženjera) i SSSR (dominiraju inženjeri, slaba zastupljenost pravnika) daje tumačenja kojima je zajednički nazivnik da «karakter političkog sistema kombiniran s obrascem ekonomskog razvoja favorizira dolaženje jedne profesije 'na vlast'» (str. 118), odnosno da profesionalna struktura političke elite «ovisi o dominantnim karakteristikama sistema»

(str. 119). U tom smislu, a uzimajući za usporedbu ta dva modela, Z. Šporer istražuje profesionalnu strukturu političkog vrha Jugoslavije i njezino mijenjanje (uglavnom nakon 1945) dajući odgovarajuća tumačenja. Pri tome politički sistem u Jugoslaviji locira između tipa sistema kakav je u SAD i onoga u SSSR-u, i tim istraživanjem daje vrlo interesantnu i instruktivnu dopunu analizi zbiljskog funkcioniranja političkog sistema u Jugoslaviji.

Kao korisna dopuna može se smatrati i istraživanje javnog mnijenja kako je, primjerice, prezentirano u knjizi S. Binića »Jugoslovensko javno mnjenje 1966.« (1966) u kojoj su u više radova (izdvajamo istraživanja o odnosu građana i SK, odnosu građana prema politici kažnjavanja i zainteresiranost građana za događaje u nas i u svijetu) obrađeni pojedini aspekti toga istraživanja i dani odgovarajući izvodi na osnovi stavova koji su obrađeni prema nekim osnovnim parametrima (republičko-pokrajinska pripadnost i obrazovni stupanj).

2.3. *Pitanja ustavnopravnog razvoja*

2.3.1.1. Karakteristike razvoja pravnog i političkog sistema osobito se iskazuju u onim granama prava koje reguliraju postupanje same države, odnosno organizaciju države in toto, karakter političkog sistema, organizaciju vlasti, pitanje nadležnosti i osobito pitanje odnosa građana i države kao jedne od bitnih točaka legitimacije suvremenih država. Ustavno pravo javlja se kao primarni objekt istraživanja, budući da se u njemu najcjelovitije i najjasnije iskazuju političke koncepcije razvoja društva, a predstavlja i osnovni okvir analize pravno-političkog segmenta. Dakako, taj okvir valjalo bi promatrati tek kao moguće polazište odnosno konzekvencu zbiljskih kretanja u društvu i političkom sistemu, kao plod određene konstelacije snaga u bitnim determinatnim dijelovima sistema (u Jugoslaviji će to prvenstveno biti politički vrhovi) koji su u procesu interakcije s ostalim dijelovima sistema u povijesno određenom sklopu.

Cjelovit pregled ustavnopravnog razvoja Jugoslavije od 1918. do ustavnih amandmana 1981. godine daje I. Mecanović u knjizi »Jugoslavenski ustavi« (1986). U kraćem Uvodu autor daje osnovna određenja kretanja u postrevolucionarnom periodu i ulogu ustavnog poretka u ostvarivanju željenog, a u čemu se isprepliću razni faktori (ustav, politički sistem, društveni sistem, politička platforma, društveno-ekonomski odnosi, osnovna ideja razvoja društva). U knjizi je sumarno prikazana ustavnopravna situacija u periodu između dva rata. Napomena je autora da nije riječ o državnompravnom kontinuitetu već o dijelu pretpostavki koje su dovele do raspada Jugoslavije. Slijedi prikaz događaja u NOB-u koji su neposredno vodili državnompravnom konstituiranju nove Jugoslavije i njenih federalnih jedinica. Najveći dio knjige posvećen je razvoju ustavnosti u novoj Jugoslaviji do 1974. godine. Pregledno i sažeto prikazane su bitne odrednice ustavnih dokumenata u tom razdoblju. Autor, pri tome, donekle teži prevesti viđenje faktora koji čine ustavni poredak i njegovu okolinu u analizu pojedinih ustavnih tekstova, odnosno pojedinih perioda u razvoju ustavnosti. Tako analiza pokušava obuhvatiti historijske i druge uvjete, ustrojstvo, sastav i djelovanje skupština, izvršnu i najvišu vlast u državi, društveno-ekonomski sistem, način promjene ustava te pitanje federalnih odnosa i pitanje lokalne samouprave. Kao priloge koji takvoj namjeri pridonose knjiga sadrži u integralnom obliku Ustav Kraljevine SHS iz 1921. godine i Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine, najvažnije

deklaracije i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a te ustavne tekstove iz poslijeratnog razvoja (osim Ustava 1974. i ustavnih amandmana 1981. godine). Slična je koncepcija i u knjizi »Ustavi i ustavna dokumenta socijalističke Jugoslavije (1946—1981)« (1987) R. Markovića i M. Srdića. Knjiga donosi bitne ustavne akte (Ustave, Ustavni zakon 1953. i ustavne amandmane) od 1946. do 1981. godine. Državnopravno konstituiranje Jugoslavije u periodu NOB-a prikazano je opširnije nego u prethodno spomenutoj knjizi. Donose se najvažniji dokumenti Prvog zasjedanja AVNOJ-a, veći broj dokumenata s Drugog zasjedanja i drugi važniji državopravni akti doneseni 1944. i 1945. godine. Tim dokumentima prethodi kraća studija u kojoj autori ukratko kritički prikazuju razvoj ustavnosti u obuhvaćenom razdoblju, ukazujući na njihove bitne karakteristike i »sudare« s praksom iz kojih izvire i potreba mijenjanja.

Knjiga »Ustavni razvitak socijalističke Jugoslavije« (1978) poznatog ustavnopravnog teoretičara A. Fire, koji je i sam učestvovao u izradi mnogih ustavnopravnih akata, započinje ukazivanjem na činjenicu da se ustavnost socijalističke Jugoslavije korijeni u socijalističkoj revoluciji. Analizira i razloge sloma stare Jugoslavije s posebnim naglaskom na socijalnom i nacionalnom momentu i karakter NOB-a koji je otuda proistekao. Fira prvi ustavni period naziva ustavnošću revolucionarnog etatizma, za drugi period drži bitnim važenje Ustavnog zakona 1953—1963, treći je period važenje Ustava 1963—1967, tj. do prvih amandmana, a suvremeno ustavno uređenje Fira drži da počinje amandmanima 1971. a nastavlja se Ustavom 1974. Fira ističe da je utjecaj sovjetskog Ustava bio neizbježan, budući da je taj Ustav i inače imao velik utjecaj u svijetu, a k tome da je mlada država u situaciji u kojoj još nema raščišćenu viziju razvoja bila prinuđena poslužiti se najbližim uzorom. Stoga ukratko i prati razvoj na zasadama novog Ustava, naznačujući birokratske divergencije. Uvođenje samoupravljanja iskazuje se ne samo u Osnovnom zakonu o predaji na upravljanje državnih privrednih preduzeća već i u Općem zakonu o narodnim odborima 1952. koji je uveo elemente samoupravljanja i u lokalne organe vlasti, oživljavajući tako karakteristike tih organa iz NOB-a. Fira, nadalje, analizira Ustavni zakon 1953. kojim su te promjene bile sankcionirane ali kojim je otvorena i nova vizija razvoja. Osobito to vrijedi za uvođenje komunalnog sistema što ima konzekvence i za suvremeni ustavni sistem. Ustav 1963. pojavio se i na svjetskoj sceni kao originalan ustavni akt. Ipak, unatoč otvaranju novih prostora kao njegovoj bitnoj karakteristici, zamjetne su ograničenosti, osobito što se tiče razvoja federalizma i osiguravanja ravnopravnosti naroda i narodnosti. Zbog toga su odredbe koje su regulirale tu materiju ubrzo »došle u sukob s realnim društvenim tokovima i tu je započela njihova promjena« (str. 38). Te promjene iskazane su donošenjem amandmana 1967, 1968. i 1971. koje Fira posebno analizira, osobito ističući značenje amandmana 1971. kao uvoda u izgradnju novoga ustavnog sistema izraženog u Ustavu 1974.

Zanimljiv okvirni pregled glavnih problema vezanih uz ustavnopravni razvoj Jugoslavije od 1918. do 1953. predmet je razgovora B. Petranovića na Radio-Beogradu, a objavljenog pod naslovom »Iz historije jugoslovenske ustavnosti« (1987). Petranovićev pristup manje je normativno usmjeren, a više inzistira na činjenicama poput konstelacije političkih snaga i doktrinarnih rješenja te političkih i ekonomskih okolnosti razvoja. U pogledu ustavnopravnog razvoja Jugoslavije nakon rata, Petranović posebno razmatra centralistički karakter

jugoslavenske federacije, objašnjavajući ga činjenicom da je unatoč državnom federalizmu postojala čvrsta i jedinstveno organizirana KPJ koja je funkcionirala na principu demokratskog centralizma. Uz to, dobrovoljno kopiranje sovjetskih rješenja potenciralo je birokratizaciju čitave državne strukture u koju se, međutim, autentični demokratski duh jugoslavenske revolucije nije mogao uklopiti. Petranović uspoređuje staru i novu Jugoslaviju s obzirom na činjenicu da je Jugoslavija i nakon ujedinjenja i nakon oslobođenja krenula smjerom centralizma. Petranović, međutim, nalazi u tome bitnu razliku, budući da je osnova centralizma Kraljevine SHS bila koncepcija jedinstvenog naroda, a osnova centralizma u DFJ odnosno FNRJ «nova koncepcija rukovođenja privredom koju provodi KPJ organizovana na hijerarhijskom principu» (str. 87). Petranović ukazuje i na neka manje poznata razmimoilaženja (osobito u vezi s federalizmom i nacionalnim pitanjem) između KPJ i snaga građanske opozicije unutar JNOF-a. Uz to, ukratko je opisan i rad na Ustavnom zakonu 1953. i njegov autentični karakter. Petranović ocjenjuje rješenja toga Zakona kao važan zamah u smjeru ubrzavanja procesa samoupravne integracije.

2.3.1.2. I uz opredjeljenje da se razvoj pravnog sistema prati na osnovi literature koja ga tretira prvenstveno u genetskom, a manje u statično-sistematskom aspektu opet smo ponajviše upućeni na sistemska djela unutar kojih se posvećuje (uglavnom) znatna pažnja historijatu ustavnog prava. Ta literatura prvenstveno su udžbenici ustavnog prava koji (kao i većina ostalih udžbenika prava) daleko nadilaze didaktičku svrhu i zapravo iskazuju bitno autorovo viđenje obrađivane materije. Zanimljivost je tih djela da, premda se u najvećem dijelu poklapaju, ipak iskazuju i zanimljiva razmimoilaženja u ocjenama pojedinih akata, etapa i sl., a razlikuju se i u samoj prezentaciji koja, opet, implicira specifični (vrijednosni) stav autora. Tzv. objektivni se znanstveni pristup tako iskazuje kao subjektivno utemeljen (što je razumljivo) uvjetovan čak i u pozitivnopravnoj analizi političkom i općenito vrijednosnom orijentacijom autora. Dakako, ta različitost ne zamagljuje već baca više svjetla na problematiziranu materiju.

Praćenje razvoja ustavnog uređenja nove Jugoslavije, od odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a do Ustava 1963, i paralelno s tim pregled izgradnje ustavnog uređenja u federalnim jedinicama (posebno u Hrvatskoj) može se naći u djelu J. Stefanovića «Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo» (1965), djelu koje se i danas vrlo često citira. Evoluciju ustavnopravnog uređenja Stefanović prati od 1946, analizirajući glavne institute (revizioni sistem, podružtvljavanje vlasništva, prenošenje upravljanja s državnih organa na neposredne proizvođače) a posebno analizira strukturalne i ostale promjene nastale donošenjem i izmjenama zakona o narodnim odborima. Zanimljiv je Stefanovićev stav da je već prvi Zakon o narodnim odborima «premašio te (tj. u Ustavu postavljene — D. Č.) granice i normirao gotovo cijelu problematiku organizacije i rada narodnih odbora», a «ovo detaljnije normiranje problematike narodnih odbora već u saveznom općem zakonu, i uz to što to nije bilo u skladu s duhom i tekstom saveznog Ustava, zahtijevale su tadašnje prilike i činjenica da se tada prvi put pristupilo detaljnom i sistematskom normiranju te problematike» (str. 305).¹⁵ Normativne promjene u tri zakona

¹⁵ Iza te formulacije skriva se, zapravo, tvrdnja o protuustavnom karakteru toga, inače, vrlo značajnog zakona.

o narodnim odborima iskazuju reguliranjem administrativno-teritorijalne podjele i novom terminologijom položaj države u političkom ustrojstvu Jugoslavije. Od u početku lokalnih državnih organa ta je podjela tek trećim općim zakonom o NO od 1950. godine, kako pokazuje Stefanović, te jedinice učinila »sposobnijima za zadatke lokalnog samoupravljanja«, s tim da je to bio »tek početak razvitka u tome pravcu, koje je kasnije nastavljeno« (str. 309). Ne upuštajući se u posebno razmatranje, Stefanović naglašava značenje Zakona o upravnim sporovima od 10. IV 1952, koji je otvaranjem mogućnosti traženja pravosudne zaštite zbog djelovanja državnih organa značio »naročito važnu etapu s obzirom na primjenu načela zakonitosti i zaštite prava koju građanima osiguravaju ustavni i zakonski propisi« (str. 314). Ustavnu evoluciju Stefanović pokušava pratiti u njezinom ukupnom razvoju pa ne analizira samo pojedine ustave već isto tako i razvoj između njihova donošenja, a koji je imao svoju težinu, osobito u periodu 1946—1953, kada su se događale mnogobrojne promjene koje su značile postepenu reviziju Ustava 1946. Posebnu pažnju Stefanović poklanja revizionim sistemima pojedinih ustava kao važnom indikatoru njihovog karaktera. U analizi Ustava 1963, među inim pitanjima, Stefanović naglašava i prvi put provedenu konstitucionalizaciju djelovanja SKJ i SSRNJ, kao posljedicu izmjene načina rada i sadržaja djelovanja tih organizacija, i ustavnu odredbu o prelasku iz socijalizma u komunizam kao krajnji cilj propisanoga društvenog i političkog uređenja. Posebno je obrađen problem federalizma, a sudjelovanje posebnih jedinica u vršenju vlasti federativne države pretežno se prati analizom djelovanja drugog (tj. federalnog) doma u skupštinama. Posebno je pažnja posvećena i pravu samoorganizacije i problemu suvremenosti i državnosti posebnih jedinica. Stefanović pri tom ukazuje na vezu između prava na samoorganizaciju republika i prava na samoorganizaciju na još nižim razinama društveno-političkih zajednica i radnih organizacija i zajednica koje, naročito, dolaze do izražaja u Ustavu 1963. Interesantan je Stefanovićev stav o pitanju suverenosti i državnosti čije značenje razmatra sa, kako sam kaže, ustavnopravnog, a ne političkog značenja, a u vezi s pravom na samoopredjeljenje do otcjepljenja. Razmatrajući taj problem u Ustavu 1946, Ustavnom zakonu 1953. i Ustavu 1963, Stefanović svoj stav sumira u rečenici da se »isprepleću 'državnost' republika i 'suverena prava' naroda. Sve to može imati svoju političku vrijednost i svoje političko značenje, ali se s ustavnopravnog aspekta može sumnjati kako u pojedinačne te atribute tako i u njihovo kombiniranje« (str. 615). Zanimljiva je komparativna razina Stefanovićevog djela, budući da glavne institucije pokušava locirati unutar ustavnopravnog razvoja i u drugim zemljama (naročito pitanje federalizma), otvarajući tako još jednu dimenziju analize razvoja našega ustavnog i političkog sistema.

Pažnju ustavnopravnom razvoju socijalističke Jugoslavije posvećuje i R. Marković u knjizi »Ustavno pravo« (1980). Svoj prikaz razvoja u socijalističkoj Jugoslaviji počinje Ustavom 1946, ukazujući na njegove dvije bitne karakteristike: 1. riječ je o realnom, a ne o fiktivnom ustavu, koji je sankcionirao tekovine NOB-a i 2. riječ je o dokumentu koji je rađen pod očitim utjecajem Ustava SSSR iz 1936. i to i u pogledu ustavnih rješenja, i u pogledu ustavne tehnike što je vidljivo, primjerice, u razlikovanju organa državne vlasti od organa državne uprave. Marković analizira prava i slobode građana u tom periodu (uglavnom funkcionalne i tek neke ekonomske a od kojih su sve bile realne). Analizirajući odnose u strukturi vlasti, autor izvlači dva bitna prin-

cipa na kojima ona počiva: princip jedinstva vlasti i princip demokratskog centralizma. No, u uvjetima razorene zemlje, izuzetno snažne uloge države, srastanja partijskog s državnim aparatom, demokratski se centralizam pretvara u birokratski, a birokracija uspostavlja kao vladajuća grupa. Decentralizacija, deetatizacija i uvođenje elemenata radničkog samoupravljanja značili su izmjene te tendencije od 1950. godine i unošenje promjena u ustavni sistem što je kulminiralo Ustavnim zakonom 1953, koji je zapravo organski zakon, a budući da je donesen po revizionom postupku imao je snagu ustava. Marković napominje da je ustavna materija u tom periodu bila regulirana s nekoliko akata: odredbe Ustava 1946. koje nisu bile ukinute (gl. I—V, XVI te treći dio Ustava), ustavni zakon 1953 (odnosno izmjene do kojih je došlo 8. IX 1953, 30. I 1954. i 11. III 1954) te Zakon o sudovima 1954 (tj. njegov prvi dio: Ustavna načela o sudovima). Takva je situacija dovela do složenog odnosa, budući da je postojao »izvestan unutrašnji nesklad pa čak i elementi protivurečnosti« (str. 216; cit. iz J. Đorđević, Napomene uz peto izdanje, Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1960, str. 142) što je s obzirom na važnost te materije i društveni razvoj zemlje moralo dovesti i do određenih tenzija i nejasnoća u praksi. Ipak, tvrdi Marković, Ustavni zakon unio je znatne promjene u ustavno uređenje zemlje u pogledu federalnog principa (promjena uloge Vijeća naroda, odstupanje od enumeracije) te širom institucionalizacijom zaštite ustavnosti i općenito znatnim uvođenjem elemenata samoupravljanja. Ti elementi doživjeli su daljnji razvoj u Ustavu 1963. kao pokušaju realizacije neetatističke koncepcije ustavnosti kojom se unose brojne izmjene u pogledu koncepcije i vrste sloboda, prava i dužnosti čovjeka i građanina, političkog ustrojstva svih DPZ, uvodi ustavno sudovanje, naglašava samostalnost saveznih organa uprave i osobna odgovornost, detaljnije regulira pitanje ustavnosti i zakonitosti itd. Marković ocjenjuje da taj Ustav uspješno otvara putove daljnjeg samoupravnog preobražaja zemlje ali je, zbog njenog dinamičnog razvoja, naišao na neke prepreke zbog kojih se prišlo donošenju ustavnih amandmana. Amandmani 1967—1968. značili su dopunu toga Ustava, naročito u pogledu pitanja koja se tiču federalnog uređenja zemlje i prava narodnosti Jugoslavije. Amandmani 1971. unatoč »dopunskoj« formi bili su već prva faza reforme ustavnog sistema.

I J. Đorđević u udžbeniku »Ustavno pravo« (1982) u klasičnoj ustavnopravnoj sistematizaciji razmatra ustavni razvoj poslijeratne Jugoslavije u posebnom poglavlju dijeleći ga na tri faze: 1. uspostavljanje i širenje države avangarde i etatizma (1946—1953), 2. samoupravljanje i demokratizacija u sistemu države avangarde — faza koja počinje potkraj prve faze, te 3. odlučna faza: osnove i pravci za konstituiranje samoupravnog političkog sistema pod hegemonijom radničke klase (od 1963). Đorđević ne analizira odvojeno te etape već, upotrebljavajući i politološku, a ne samu dogmatsku metodu, otkriva kontinuitet razvoja. Utoliko su i ocjene orijentirane na zbiljsku razinu. Zanimljiva je konstatacija da sprega Partije i državne uprave koja rada birokratizacijom nalazi svoj vrhunac 1949. godine, naročito potkraj te godine, ali vrhunac »koji nije značio snagu već [...] krizu«, a koja je »mogla pojačati državnu prinudu i vlast birokratije ili tražiti izlaz iz etatizma kao takvog« (str. 105). Za drugu fazu Đorđević konstatira da joj je temelj bio nepotpuni ustav (Ustavni zakon 1953) koji je »više pružao okvire za prelazak u novi politički sistem nego što je davao osnove da se on uspostavi i izrazi u celini«, a da je »sa ustavnopravnog stanovišta bio deo ustavnog dualizma i ustavno-

političkog kompromisa» (str. 111). Ustav 1963, prema originalan i potpuniji dokument, ima i neke proturječnosti koje Đorđević svrstava u tri grupe: suprotnost između težnji za ravnopravnošću i identitetom u federativnim odnosima i federalnog mehanizma koji već isnažom inercije teži uniformnosti i centralizmu, parcijalnost samoupravljanja i težnja da ono postane sistem, te suprotnost između samoupravljanja i političke države »što je dovelo do jedne nove vrste dualizma vlasti« (str. 112). Suprotnosti su vodile ustavnim reformama pomoću ustavnih amandmana, a potom i donošenju cjelovitog Ustava 1974. godine. Posebna pitanja iz razvoja ustavnosti Đorđević razmatra unutar odgovarajućih sistemskih jedinica (federalizam, ljudske i građanske slobode i prava, struktura Skupštine i pojedini organi vlasti).

I knjiga »Ustavno pravo i političke institucije« V. Mratovića, N. Filipovića i S. Sokola (1986), uz opća pitanja ustavnog prava, izlaže pojedine aspekte ustavnopravnog uređenja SFRJ (društveno-ekonomski odnosi, samoupravljanje, izborni sistem, federalizam, komunalni sistem, organizacija državne vlasti, slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina, narodna obrana i međunarodni odnosi, organizacija društveno-političkih zajednica). Opći ustavni razvoj SFRJ predmet je posebne poglavlja kojega je autor N. Filipović, a razvoj pojedinih institucija detaljnije se prati unutar spomenutih poglavlja. Filipović pregledno i sistematski izlaže materiju obrađenu pojedinim ustavima, ali pažnju posvećuje i procesima koji su determinirali karakter ustavnog razvoja. Tako razloge za promjenu Ustava 1963. vidi prvenstveno u administrativnom modelu koji je sadržavao i koji je doveo do snažnih birokratskih tendencija, a u drugi plan potisnuo radničku klasu i počeo dovesti do stagnacije, a potom i opadanja proizvodnje. Promjene su provodene postepeno, a među inim zahvatima Filipović posebno spominje Zakon o upravnim sporovima kao naročito važan za učvršćenje zakonitosti, budući da je njim otvorena mogućnost sudske zaštite, za razliku od prijašnje situacije kada se na povredu zakonitosti od organa državne uprave mogla samo podnijeti žalba višem upravnom organu. Razvoj ustavnosti i zakonitosti doseći će (u institucionalnom smislu) svoj vrh uvođenjem ustavnog sudovanja Ustavom iz 1963. godine. Zanimljiva je i Filipovićevo ocjena karaktera Ustava iz 1963. kao rezultata političkog kompromisa, budući da je njegovo usvajanje proteklo u žestokoj konfrontaciji nosilaca dviju oprečnih koncepcija (samoupravne i etatističko-dogmatske), a da oponentska koncepcija nije poražena. Filipović navodi da će njezin prvi osjetniji, ali ne i konačni poraz uslijediti padom Rankovića na Četvrtom plenumu CK SKJ 1966. godine, a da će se pojaviti i druge opozicijske koncepcije (kulminacija nacionalizma 1971. godine). Zbog takvog kompromisnog karaktera Ustava 1963. dolazi do amandmana 1967. kao prvog »znaka potiskivanja antisamoupravnih i hegemonističko-unitarističkih tendencija u našem društvenom i ustavnom sistemu« (str. 169) te je u tome njihova osnovna važnost, budući da se one odnose tek na promjene u organiziranju organa federacije i preraspodjelu savezne nadležnosti pa bi, inače, zaslužile malu pažnju. Brojniji i opsežniji amandmani 1968. po ocjeni Filipovića, korak su dalje, posebno za afirmaciju federativnog načela i njegovih demokratskih elemenata. Ti amandmani naznačili su i pravac daljnjih promjena u amandmanima 1971. i Ustavu 1974. godine.

Zanimljiv je i razvoj ustavnih promjena kako ga vidi C. Ribičić (u: C. Ribičić, Z. Tomac: Ustavne promjene, 1987), pokušavajući tim prikazom ukazati na neke temeljne procese sadržane u ustavnim promjenama i na divergencije

od osnovnih vrijednosti sistema. Prikaz je pisan s namjerom da se osvijetli potrebni karakter aktualnih ustavnih promjena te je i zanimljiv «funkcionalni» aspekt povezivanja nedavne prošlosti i aktualnog trenutka.¹⁶ Ribičić navodi da se period narodne demokracije, obilježen snažno centraliziranim državnim aparatom koji je usmjeravao partijsko-državni vrh, ne može izjednačiti s deformacijama i samovoljom državnih organa, ali da je koncentracija moći uz pozitivne dala i vrlo neželjene rezultate. Bitan činilac nije toliko bila personalna sprega Partije i države, koliko sveobuhvatna uloga države u upravljanju privredom i javnim službama, a što je dovelo do osamostaljenja izvršne funkcije i svođenja aktivnosti skupština na kontrolnu i usmjeravajuću funkciju. Pomak je napravljen postepenim ustavnim izmjenama i Ustavnim zakonom 1953. godine. Tim Zakonom nacionalno je pitanje stavljeno u pozadinu, s obzirom na prevladavajući stav da je ono konačno riješeno uvođenjem samoupravljanja. Tako dolazi i do ukidanja Vijeća naroda kao samostalnog tijela što je dijelom i odraz činjenice da se u tom periodu nisu jasno izražavali nikakvi suprotstavljeni interesi naroda odnosno republika. Slabošću ustavne regulative Ribičić drži određivanje nadležnosti koja je omogućivala širenje nadležnosti federacije na račun republika, ali je, bez obzira na to, smanjenje integracija federacije na ekonomskom području te jačanje položaja poduzeća i ustanova, općina i kotara pridonijelo snaženju uloge republika. Najznačajnija je novost snaženje uloge skupština prema izvršnim i upravnim organima. U pogledu Ustava 1963. izdvojimo Ribičićevu ocjenu da je «socijalno-klasni pristup na prvom mjestu, dok je zapostavljeno uređivanje međunacionalnih odnosa» (str. 50), tj. «da je nacionalno pitanje odnosno federativno načelo [...] ostalo nekako u sjeni samoupravljanja» (str. 52). Bitnu slabost razvoja samoupravljanja Ribičić vidi u dominantnoj ulozi organa DPZ (posebno saveznih) na području ekonomskih odnosa (posebno na području proširene reprodukcije, kreditnog, bankarskog i deviznog sistema) a što je i vodilo donošenju ustavnih amandmana a potom i Ustava 1974.

Konačno, tom izlaganju monografija iz područja ustavnog prava dodajmo i prikaz istraživanja «Javno mnjenje o prednacrtu novog Ustava» (1964). Istraživanje je u obliku niza radova koji tematiziraju pojedine aspekte stavova građana prema pojedinim pitanjima i rješenjima ustavne reforme (npr. o društvenoj odgovornosti pojedinaca i organa, o načinu izbora narodnih predstavnika i opredjeljivanja za njih, o ulozi i odgovornosti društveno-političkih organizacija, pitanju depolitizacije građana). Radovi (opskrbljeni odgovarajućim statističkim pokazateljima) daju dodatnu dimenziju analizi funkcioniranja političkog sistema, osobito s obzirom na temeljne proklamirane vrijednosti socijalističke demokracije čiju bi realizaciju takva istraživanja i trebalo da pokažu.

2.3.2. Unutar ustavnopravnog razvoja posebno značenje za Jugoslaviju ima razvoj federalnog uređenja. Tom se neizbježnom pitanju posvećuje znatna pažnja u mnogim radovima. Izdvojit ćemo nekoliko njih koji se izričito bave razvojnim aspektom te problematike.

¹⁶ No, odista i drugi radovi koji se bave poslijeratnom poviješću na način koji nije «funkcionalan» (posebno oni koji se bave određenim aspektima ustavnopravnog razvoja) imaju u podlozi određenu političku optiku kroz koju se taj razvoj vidi. Općenito snažna politička konotiranost predstavlja poseban metodološki problem obrade (osobito) poslijeratne povijesti.

P. Ristić u knjizi »Problem odnosa između federacije i federalnih jedinica sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju« (1967) razmatra problem odnosa suvremenog federalizma općenito s osnovnom namjerom da uoči njegove tendencije u Jugoslaviji. Ristić polazi od toga da cjelokupno suvremeno društvo inklinira prema socijalističkom ili kapitalističkom društvenom sistemu. Zbog toga najprije prikazuje ustavnopravni razvoj (zbijski i normativni) u SAD, Švicarskoj i SSSR-u. Najveći dio rada, međutim, posvećen je ustavnopravnom razvoju Jugoslavije od 1918. do Ustava 1963. i to što se tiče odnosa između federacije i federalnih jedinica i konstitutivnih razina toga problema (uloga NOF, nacionalno pitanje itd.). Posebna pažnja posvećena je promjenama koje na koncepciju federalizma ima pojava samoupravljanja. Prethodno prikazivanje drugih »alternativnih« modela omogućava potpunije i temeljitije sagledavanje ustavnopravnog razvoja federalnog pitanja u Jugoslaviji. Ipak, valja reći da nije riječ o posve komparativnoj studiji već više o pretpostavkama za komparativnu obradu.

Knjiga »Ustavnost i politika« A. Fira (1984) sastavljena je od već objavljenih eseja i rasprava koji tematiziraju relaciju pravo-politika na teorijskoj razini i na razini zbijskog političkog sistema Jugoslavije. Radovi su grupirani u četiri tematske cjeline: u prvoj se razmatraju neki momenti teorijske osnove jugoslavenske ustavnosti, u drugoj se prati evolucija jugoslavenske ustavnosti, treća je posvećena nastanku i ostvarivanju suvremenog ustavnog sistema, a četvrta ustavnosti, zakonitosti i razvoju pravnog sistema. Iz dijela koji govori o evoluciji ustavnosti izdvajamo rad »Faze razvoja jugoslavenskog federalizma i njihova društveno-ekonomska uslovljenost« u kojem Fira analizira najznačajnije promjene federativnog uređenja u ustavnopravnim dokumentima. Izdvojimo ocjene o tome da je period revolucionarnog etatizma bio uvjetovan trima grupama faktora: ratna razaranja, nepovoljna međunarodna situacija i djelovanje ostataka poraženih snaga. Zbog toga Fira smatra da je opredjeljenje za takav koncept i praksu bilo povijesno uvjetovano, a ne preuzimanje već gotovog modela. Firina je ocjena da Ustav 1963 — premda se u njemu prvi put susreću državni samoupravni elementi u uređenju zajednice — ipak u osnovi zadržava rješavanja pitanja federativnog ustrojstva kakva su bila u Ustavu 1953, da, npr., minimiziranje uloge Vijeća naroda ne znači jačanje »federativnog načela već njegovo slabljenje« te da »ono nije odgovorilo čitavom procesu koji je istorijski sa sobom neminovno nosilo samoupravljanje, a to je sve punija sadržina načela nacionalne ravnopravnosti i sve konsekventniji razvoj federalizma. Štaviše, moglo bi se reći da je ono u tom pravcu, čak, pokazalo i razlike u odnosu na čitav smer izvršene ustavne promene« (str. 140). U istom tom dijelu Fira u tekstu »Četrdeset godina ustavnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Drugo zasjedanje AVNOJ-a« analizira kako su bitne komponente federalnog ustrojstva postavljene na Drugom zasjedanju bile ostvarivane u poslijeratnim ustavima.

Pokušaj historiografskog praćenja razvoja federalizma poduzeo je F. Čulinović u knjizi »Razvitak jugoslavenskog federalizma« (1952). Čulinović prati procese relevantne za uobličavanje federalnog ustrojstva jugoslavenske države i to i na konceptijskom planu, na planu zbijskih političkih akcija, i na razini normativne regulacije ustrojstva države, a počam od perioda prije prvoga svjetskog rata. Ti se procesi prate u kontinuitetu a posebna se pažnja posvećuje izgradnji federativne koncepcije zemlje za vrijeme rata i njenoj reali-

zaciji. Ustav 1946. i Čulinović smatra aktom koji je samo sankcionirao stanje nastalo u toku NOB-a i posvećuje posebnu pažnju dvojnomo suverenitetu. Izdvojimo zaključak da »odredbe Ustava FRNJ i ustava šest jugoslavenskih država-članica u pogledu federacije ipak strogo uzevši i nemaju konstitutivni karakter, jer se u Jugoslaviji nije tek s njima stvorila federacija. Iz Ustava FNRJ i šest ustava jugoslavenskih država-članica vidi se jasno da je to samo produženje izgradnje jugoslavenske federacije koja svoje početke ima čak i u osnutku prvih narodnooslobodilačkih odbora kao organa nove vlasti na oslobođenom području, da se taj novi sistem vlasti formira u osnovnim linijama na Drugom zasjedanju AVNOJ-a« (str. 153).

Drugačiji je pokušaj historiografske obrade istog pitanja B. Petranovića i M. Zečevića u dvotomnom djelu »Jugoslavenski federalizam: ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata« (1987). U toj opsežnoj zbirci dokumenata, čiji prvi svezak pokriva period 1914—1943, a drugi 1943—1986, sastavljači prezentiraju niz dokumenata selekcioniranih po kriteriju »federalističnosti« (i antipodne »centralističnosti«) u razvoju jugoslavenskih zemalja. Budući da ni selekcija ni prezentacija nikada nije neutralna, sastavljači u predgovoru naznačuju svoje stavove. Tako, primjerice, autori ističu da »ova zbirka dokumenata treba da omogući i praćenje nedovršene koncepcije integracije na osnovama samoupravljanja u fazi antibirokratskog poleta posle 1950, koja je institucionalno izražena ukidanjem Veća naroda kao stalnog predstavničkog tela i uvođenjem Veća proizvođača, prvo u strukturu narodnih odbora, a kasnije i u sklopu Narodne skupštine FNRJ« (str. 8). Zbirka, prema sastavljačima, ima namjeru obraditi normativni aspekt, ali dokumentima iz znanstvenog aparata ispitati i uspješnost provedbe normativnog u stvarnosti. Raznorodni karakter dokumenata (normativni akti, zapisnici, statistike itd.) s raznih područja (ne samo političkog i državnopravnog već i ekonomskog i kulturnog) trebalo bi, prema zamisli sastavljača, da omogući tu vrlo ambiciozno postavljenu namjeru. Zbirka je sastavljena tematski, ali uz nastojanje sastavljača da što veći dio izlože kao arhivski materijal, bez kraćenja i sistemiziranja prema tematsko-kronološkom principu. Korist od dostupnosti tih dokumenata na jednom mjestu i od potenciranja veza između raznih dokumenata njihovim grupiranjem nedvojbeno je za svakog tko se bavi istraživanjem jugoslavenskog federalizma. Ekspliciranje stavova priređivača kao i stavovi koji implicitno dolaze do izražaja ukazuju na njihovu specifičnu optiku u promatranju toga razvoja i, dakako, otvaraju mogućnost kritičke recepcije tako prezentiranih dokumenata.

Zanimljiva knjiga V. Simovića »Zakonodavna nadležnost u razvitku jugoslavenske federacije« (1978) koncentrirana je na razmatranje u naslovu naznačenog predmeta i to s teorijskog, pozitivnogpravnog i historijskopravnog aspekta kojem je posvećen i najveći dio knjige.

Autor dijeli razvoj federalizma (do Ustava 1974) u tri etape: do Ustava 1963, od Ustava 1963. do amandmana 1971, te od amandmana 1971. do Ustava 1974. godine. Svoje viđenje izgradnje federativne Jugoslavije autor započinje konstatacijom da je takvo uređenje u idejnom smislu pripremano i prije drugoga svjetskog rata, da bi zatim razmotrio uvjete te izgradnje u toku NOB-a, a posebno odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i zakonodavnu nadležnost AVNOJ-a u kontekstu pitanja podjele nadležnosti. Posebno se uka-

zuje na važnost nacrtu određenih akata AVNOJ-a,¹⁷ ali je naročito važna analiza zakonodavne prakse Predsjedništva AVNOJ-a. Poslijeratno ustavnopravno uređenje autor analizira tako da najprije izlaže ustavnu koncepciju federalizma, položaj federacije i odnose između federacije i federalnih jedinica, s obzirom na podjelu zakonodavne nadležnosti i izvršavanja saveznih zakona, da bi potom izložio osnovne probleme u primjeni i ostvarivanju normiranog.

Autor ukazuje na značenje sovjetskog modela kao uzora za izgradnju federalnog ustrojstva zemlje u Ustavu 1946. i na vrlo slabu zakonodavnu nadležnost federalnih jedinica u uvjetima centralizma. Promjenu vidi u uvođenju radničkog samoupravljanja 1950. odnosno sankcioniranju tendencija Ustavnog zakona 1953. kojim se uvode elementi samoupravnosti i počinje prevladavanje državnopravnog konstituiranja Jugoslavije. Autor ističe da se polazi od stava da narodna republika ne zauzima položaj «suverene države» već da je «značajan 'nivo vlasti' u sistemu samoupravljanja radnog naroda» (str. 57) te zbog toga i dolazi do zaključka da bi Jugoslavija bila federalna i kad ne bi bila višenacionalna. U tom smislu i nadležnost federacije utvrđena je prema funkcijama, a ne enumeracijom. Autor pobliže analizira i ostale principe određivanja nadležnosti federacije. Zanimljivo je primijetiti da autor odstupa od, inače vrlo uobičajenog, periodiziranja prema svakoj ustavnoj reformi, očito smatrajući da reforma 1953. (ipak) nije predstavljala toliko kvalitativni pomak. Ustavom 1963. drži autor, nastoji se samoupravljanje staviti u samu osnovu jugoslavenskog federalizma, a odnosi koji su se u prethodnoj etapi razvijali u korist federacije sada se obrću u smjeru decentralizacije. Federalizam se karakterizira dvojako: kao nacionalni i kao samoupravni. Prava i dužnosti federacije «konkretiziraju» se više nego u prethodnom Ustavu, a kriterij je određivanja prvenstveno «organicistički». Federacija, prema Ustavu 1963. nije (osim izuzetno — npr. za vanjske poslove, državnu sigurnost, narodnu obranu i sl.) mogla samostalno izvršavati savezne zakone. Dvostruku opasnost — od centralizma odnosno od pojačane razine konflikata između federacije i njenih jedinica — nastojalo se prevladati dodatnom regulativom. Međutim, u stvarnosti su se odvijali dvostruki procesi: s jedne strane, i dalje dominirajuća uloga federacije i saveznih organa, a, s druge, sve jače pojavljivanje republika kao svojevrstnih osnovnih zajednica s osobitim odrazom tih tendencija u zakonodavnoj praksi. Zbog toga je došlo do donošenja ustavnih amandmana koji su u osnovi odražavali tendenciju u korist zakonodavne funkcije republika, čime su unijete značajne izmjene u ustavnopravni sistem. Daljnja, bitna izmjena toga ustavnog sistema provedena je ustavnim amandmanima 1971. godine, a oni su uvelike izraženi i u Ustavu 1974. kao novoj etapi razvoja federalizma.

Simović zaključno konstatira postojanje stalne tendencije ustanovljenja tzv. «zajedničke nadležnosti» (kao «konkurentne» i «paralelne») i nemogućnosti da se u praksi izgradi «isključiva» nadležnost, ali opet uz neprestanu potrebu nijansiranja nadležnosti.

U ovom prikazu radova o federalizmu valja spomenuti i rad I. Krbeka «Narodna Republika Hrvatska u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslavije»

¹⁷ Prvenstveno se to odnosi na Statut te Nacrt zakona o ustrojstvu i poslovanju AVNOJ-a i nacionalnih veća federalnih država u sastavu Federativne Jugoslavije.

(1948). Krbek distingvira «dva bitna različita tipa federacije»: građanski i sovjetski, utvrđujući da jugoslavenska federacija po «svojim osnovnim crtama odgovara tipu sovjetske federacije» (str. 7). Autor naglašava da se jugoslavenska federacija razvila prema našim potrebama i specifičnim prilikama, ali da «jednaki uzroci prouzrokuju jednake posljedice, a slično postavljeni problemi slično se i rješavaju» (str. 8). Nadalje, Krbek obrazlaže obilježja suverenosti narodnih republika (vlastita organizacija vlasti, državljanstvo, teritorij, ustav). Posebnu pažnju posvećuje problemu podjele nadležnosti, ističući specifičnost jugoslavenske federacije prema «građanskom tipu» u fleksibilnosti, podjeli odnosno miješanju tih dviju nadležnosti, tako da «prema potrebi izvjesne poslove preuzima sad Savez, a sad opet [...] narodne republike» (str. 15). U takvom rješenju Krbek vidi «opću potrebu i korist» koja je u «interesu FNRJ kao i svake pojedine narodne republike» (str. 15). Utoliko ukazuje na specifične političke, ekonomske i društvene uvjete nove Jugoslavije iz kojih njezina specifična regulativa postaje razumljivija. Pozivanje na specifičnosti i apologetski ton ovog rada tiskanog još 1948. ipak odaju i političku, a ne samo znanstvenu motiviranost. Rasprava više ukazuje na specifičnosti jugoslavenskog federalizma prema Ustavu 1946. i određene, premda minimalne, specifičnosti Hrvatske prema tom uređenju.

2.3.3. Osjetljivo i važno pitanje vezano uz pravni i politički sistem jest princip zakonitosti karakter kojega umnogome ukazuje i na zbilju suvremenih država funkcioniranje kojih se danas uvelike legitimira legalitetom. Unatoč izuzetnoj važnosti i simptomatičnosti toga problema u kojem se ukrštaju razni slojevi on, čini se, nije bio objektom sustavnijih studija. To vrijedi barem za razvojni aspekt, premda bi, vjerujemo, upravo ta razina po svojim rezultatima mogla biti vrlo korisna i zanimljiva za dublji uvid u zbiljsko funkcioniranje političkog sistema nakon rata. Uz napomenu da se problem ustavnosti i zakonitosti često razmatra u ustavnopravnoj i upravopravnoj teoriji, prikazat ćemo dva rada koji se izrazitije bave razvojem toga principa u Jugoslaviji.

Prvi je od njih knjiga M. Čukovića «Princip zakonitosti u Jugoslaviji» (1959). Knjiga je pisana još 1959. godine pa pri kritičkoj prosudbi valja imati na umu i ograničenost vlastitim vremenom i tada dominantnim pravno-političkim koncepcijama.

Čuković problem zakonitosti tematizira na teorijskoj, političkoj i razvojnoj dimenziji. U pojmovnom određenju opredjeljuje se za tada dominantno klasno poimanje, odnosno za korigiranje formalnog principa zakonitosti (po kojem je zakon jednak za sve) respektiranjem suštinskog, tj. socijalno-klasnog elementa. Konzekvenca je uvođenje klasne svijesti pri donošenju i primjeni zakona. Takav je stav ključan za cjelinu Čukovićevih razmatranja, ali i za poratnu praksu u primjeni zakona. U takvom svom opredjeljenju autor polemizira i sa suprotnim idejama M. Đilasa koji se zalaže za rehabilitaciju principa jednake odgovornosti svih građana pred zakonom.¹⁸ Čuković ističe socijalističku zakonitost kao viši oblik zakonitosti i naglašava nova obilježja, npr., demokratičnost toga oblika, «razvojni» potencijal, uvjetovanost speci-

¹⁸ Stavovi M. Đilasa u vezi s problemom zakonitosti osobito dolaze do izražaja u člancima «O zakonitosti» (*Borba*, 15. II 1953) «Za sve» (*Borba*, 22. II 1953) i «Klasna borba» (*Borba*, 31. XII 1953).

fičnim (društveno-vlasničkim) temeljem što vodi svrhovitosti u primjeni, adekvatnost zakona objektivnim zakonima historijskog razvitka itd. Čuković daje i pregled nastanka i stvaranja socijalističke zakonitosti u Jugoslaviji, naglašavajući da je to nastavak principa revolucionarne zakonitosti nastalog u toku NOR-a. Zato svoj pregled započinje propisima nastalim u toku NOR-a, ali daje i pregled načina ostvarivanja revolucionarne zakonitosti, opisujući pri tome praksu suđenja u toku rata, uz naglašavanje učešća naroda u suđenju. Karakter revolucionarne zakonitosti Čuković sumira riječima M. Pijade da je »zakonitost samo ono što pomaže interes Narodnooslobodilačke borbe, a da je nezakonito sve ono što je tom interesu protivno i što je po njega štetno«, pri čemu taj princip »nije bio obuhvaćen ni fiksiran paragrafima, ali [...] je bio živ i stvaran u svakom aktu narodne vlasti« (str. 159).

Nadalje, Čuković analizira Zakon o nevažnosti pravnih propisa i njegovo značenje za princip zakonitosti da bi pri tom naznačio situaciju nastalu nakon donošenja Ustava 1946. Posebno upozorava na slabosti do kojih dolazi u radu državnih organa: zaobilaženje zakona, ignoriranje formalnih garancija, potcjenjivanje sudske prakse itd., ističući kao uzroke nerazvijenu pravnu regulativu, nestručnost novih kadrova, provokatorsko djelovanje građanskih ostataka, ali i idejnu inspiriranost koja je dovodila do, npr., posve političke argumentacije presuda. Političku pogubnost takvog odstupanja od principa zakonitosti, autor ilustrira primjerima pri osnivanju seljačkih zadruga i obaveznog otkupa. U prevladavanju takvog stanja Čuković osobito ističe ulogu Četvrtog plenuma CK KPJ 1951. i posvećuje mu odgovarajuću pažnju. Posebno naglašava naraslu ulogu zakonitosti, a osobito usmjeravajuću funkciju u vezi s uvođenjem samoupravljanja. Veći dio knjige posvećen je prikazivanju i razmatranju problema u vezi s ustanovama i institutima osiguranja principa zakonitosti (rad pravosudnih organa, pojedini pravni instituti, problem zakonitosti rada državnih organa i sl.).

Drugi rad koji se bavi problemom zakonitosti članak je T. Janića »Zaštita prava građana i naš pravosudni sistem« (1969). Janić razmatra razvoj odnosa građana prema državi i zaštitu od nezakonitog postupanja državnih organa, a u kontekstu razvoja upravnog sudovanja. Pri tome napominje da je ustavni princip zakonitosti rada državnih organa bio često narušavan, pogotovo do Ustava 1963, navodeći i otvorene primjere supremacije politike nad pravosuđem. Značajnu ulogu u razvoju zakonitosti Janić pridaje Četvrtom plenumu CK KPJ 1951. i Brionskom plenumu SKJ 1966. godine. Ipak, i na Četvrtom plenumu, unatoč proklamiranom zahtjevu za razvojem zakonitosti, Janić upozorava da dolazi do određenog dvostrukog odnosa, npr. nekih tumačenja da je riječ o paroli za inozemstvo, a ne i o potrebi stvarnog jačanja zakonitosti pa i samog referata A. Rankovića¹⁹ u kojem je osuđivao praksu nezakonitog postupanja (dobrovoljnom stupanju i istupanju iz seljačkih radnih zadruga), ali u kojem se moglo naći i stavova koji u biti od takve prakse nisu potpuno odstupali. Izuzetno značenje u zaštiti građana i razvoju principa zakonitosti Janić vidi u donošenju Zakona o upravnim sporovima, koji je omogućio upravno sudovanje, i nakon kojeg je nastala poplava pokrenutih upravnih sporova. Janić daje i određene statističke podatke o toj praksi, a posebno analizira i efikasnost sudova u rješavanju tih sporova. Uz to ukazuje

¹⁹ Riječ je naravno o poznatom referatu »Za dalje jačanje pravosuđa i zakonitosti« nama dostupnom u *Arhivu za pravne i društvene nauke*, 2/1951, str. 185—218.

na određene probleme koji su nastajali zbog federalizacije rješavanja upravnih sporova, a posebno razmatra i pitanje nezavisnosti sudova i ovisnosti pravosudne prakse o političkim orijentacijama. Analize i primjeri koje Janić navodi imaju nedvojbenu važnost, pogotovo ima li se na umu činjenica da je Janić i u praksi sudjelovao u toj vrsti kontrole nezakonitosti.

Spominjući upravno sudovanje, valja spomenuti i moguća cjelovitija razmatranja razvoja upravnog prava kao grane koja regulira vrlo osjetljivu materiju odnosa državnih upravnih organa i građana i koja je svojevrsni lakmus-papir u pogledu kontrole moći države. I premda je problem odnosa u organizaciji aparata vlasti tema određenog broja radova, čini se da sustavniji interes za razvoj upravnopravne regulative nije prisutan. Spomenimo tek pretežno teorijski koncipiranu knjigu I. Festića (1982), u kojoj je (premda slabo) prisutna i komparativna dimenzija, zatim »Upravno pravo« I. Boškovića (1984) u kojoj ipak nema sustavnije obrade razvojnog aspekta što vrijedi i za »Institucije upravnog prava« V. Ivančevića (1983) koja je zanimljiva po brojnim ekskursima što ukratko ukazuju na pojedina normativna rješenja i praksu u razvoju sistema upravnog prava u Jugoslaviji. Takvu »pomoćnu« ulogu, dakako, mogu imati i udžbenici upravnog prava iz odgovarajućih razdoblja.

2.4. *Pitanja razvoja organizacije vlasti*

Razvoj organizacije vlasti u Jugoslaviji pripada temama koje su često razmatrane. Polazni je okvir za ta istraživanja koncepcija o jedinstvu vlasti koja je u teoriji i praksi prihvaćena u čitavom poslijeratnom razvoju političkog sistema u Jugoslaviji. Prikazat ćemo najprije dva modela unutar kojih je moguće sagledati razvoj organizacije vlasti.

Pretežna većina autora opisuje jugoslavenski model organizacije vlasti kao skupštinski. S. Sokol (usp. Mratović, Filipović, Sokol, 1986, 416 i d.) nudi razrađenu povijesno-sistematsku tipologiju modela skupštinske vlasti u kojoj razlikuje građanske sisteme skupštinske vlade i socijalističke sisteme. Unutar potonjih razlikuje: sistem revolucionarne skupštinske vlade (Pariška komuna 1871), sistem prividne skupštinske vlade (organizacija vlasti prema Ustavu SSSR-a iz 1936. pa i 1977) i sistem razvijene (delegatske) skupštinske vlade. Okvirni je kriterij podjele stupanj i obilježja funkcionalne i organizacijske supremacije skupštine nad izvršnim organima. Razvoj organizacije državne vlasti u nas Sokol vidi od revolucionarne skupštinske vlade (AVNOJ) preko prividne skupštinske vlade (Ustav 1946) prema razvijenoj skupštinskoj vladi (postepeno od Ustava 1953).

E. Pusić (»Upravni sistemi«, 1986) nudi drugačiju koncepciju, polazeći od utvrđivanja tipova integracije diferenciranoga državnog sistema i uspostavljajući te tipove prema točkama koncentracije ovlasti na prelaznom lancu »između centara u kojima se stvara politička volja zajednice« i »centara državnog monopola sile u upravi« (str. 191) s kontrarnim tendencijama. U tom smislu, a ovisno o tome koji faktor zbiljski služi kao glavni integracioni činilac, Pusić razlikuje predsjednički, parlamentarni, skupštinski režim, režim političke uprave i režim »partije i države«. Skupštinski režim znači »koncentraciju političkog utjecaja u odnosu na upravu u zakonodavnoj skupštini, odnosno u pojedinim njezinim tijelima i odborima« (str. 193), a režim »partije i države« znači »koncentraciju stvarnog političkog utjecaja u političkim organizacijama,

i njihovim rukovodećim organima» (str. 195), odnosno situaciju u kojoj se »osnovne političke odluke donose unutar postojeće političke organizacije, a zatim prenose raznim 'transmisijama' na organe države i državne uprave» (str. 196). Pusić napominje kako nije dovoljno da postoji »personalna unija» između partijskog i državnog vrha, već je potrebna da se politička organizacija kao cjelina poveže s upravnim sistemom kao cjelinom. Ta se veza garantira partijskom disciplinom, a što sve skupa vodi velikoj koncentraciji vlasti, oligarhizaciji i birokratskim tendencijama. Takav se model čini prilično korisnim s obzirom na stupanj korespondentnosti političkom razvoju Jugoslavije koji Pusić vidi kao razvoj od režima »partije i države» prema skupštinskom režimu, razvoj koji ne ide bez lomova i vraćanja.

Zanimljiv rad i gotovo ilustrativna aplikacija²⁰ toga Pusićevog modela je istraživanje M. Obradović («Funkcija Politbiroa CK PKJ u političkom sistemu i uloga Josipa Broza Tita u njegovom radu», 1987) o funkciji Politbiroa CK KPJ u političkom sistemu i ulozi J. B. Tita u periodu 1945—1952. Na osnovi rekonstrukcije sjednica Politbiroa održanih u tom periodu (a prema zapisnicima sa sjednica) autorica ukazuje na to da je Politburo bio »sjedino autonomno političko telo dok su sva ostala imala instrumentalnu funkciju», s obzirom na to da su se u njemu razmatrala i rješavala sva važna pitanja od »programa Partije i masovnih organizacija, ekonomske politike, državne organizacije, Armije do vanjske politike» (str. 305). Autorica, također, ukazuje na veliku političku moć koncentriranu u rukama članova Politburoa, ponajviše zahvaljujući tzv. »partijskoj» i »državnoj» liniji od kojih je potonja bila u funkciji prve. Ujedno se ukazuje na centralnu ulogu J. B. Tita, zahvaljujući formalnom dominantnom položaju generalnog sekretara, karizmi i ugledu koji je stekao u NOB-u.

Premda prvenstveno pomoćnog značaja, knjiga Lj. Koraća »Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji» (1981) daje pregled dinamičnog i promjenama izuzetno bogatoga državnopravnog razvoja Jugoslavije, sistematiziranog prema problemsko-kronološkom kriteriju pa po tomu zaslužuje da se posebno spomene. Korać prati razvoj saveznih organa, shvaćenih u njihovom tradicionalnom, državnopravnom smislu, i to prema osnivanju i prestanku, organizaciji, statusu i funkciji odnosno zadacima i djelokrugu. Sistematizaciju prema kojoj prati taj razvoj Korać prikazuje ovako: najviši organi vlasti, šef države, izvršni organi, organi uprave, ostali savezni organi, te posebni organi, organizacije i tijela federacije. Vremenska periodizacija okvirno je prilagođena donošenju ustavnih dokumenata, budući da, npr., razvoj organa uprave ima vlastitu dinamiku koja nije toliko ovisna o ustavnim promjenama. Premda se djelu (tek uvjetno) može prigovoriti zbog necjelovitosti (naročito s obzirom na izostavljanje neklasičnih organa preko kojih savezna država izvršava prava i dužnosti), ipak se ono pokazuje kao izuzetno korisna pa i instruktivna literatura. Posebno je taj rad značajan za ratni i naročito prvi poratni period u kojima njegova iscrpnost jače dolazi do izražaja. Uz to,

²⁰ To unatoč tome što autorica politički sistem iz obrađenog perioda određuje kao nekakav »mješoviti» tip. Naime kao mješovitu formu »parlamentarne predstavničke demokratije i diktature proletarijata» a taj tip da je »predstavljao kombinaciju institucija Parlamenta (Narodna skupština FNRJ), slobodnih izbora, građanskih prava i sloboda (bar ustavno-formalno) sa institucijama 'dominirajuće partije' [...] sovjeta [...] i masovnih organizacija», isto, 270.

pri istraživanju tih perioda mogući su i problemi vezani uz teškoće rekonstrukcije što je uzrokovano nesačuvanom dokumentacijom ili u zbilji češćim i razumljivim odstupanjima od planiranog i zapisanog.

U već spominjanom zborniku »Nova Jugoslavija«, prvi dio posvećen je razvoju organa vlasti. Tako I. Krbek u radu posvećenom narodnim odborima, nakon općeteorijskog uvoda i praćenja značaja osnovnih oblika osnivanja NO u NOB-u, analizira položaj tih organa u pravnom sistemu koji se gradi nakon rata i to prema odgovarajućoj zakonskoj regulativi, i utvrđuje da su NO-i bili jedna od bitnih komponenti ekonomskog, društveno-političkog i državnog života čiji je razvitak kontinuirano tekao naprijed. J. Stefanović, u istoj knjizi, obrađuje ustavnopravni razvitak poslije oslobođenja, prethodno dajući uvodne napomene o stvaranju nove Jugoslavije i to prvenstveno što se tiče formiranja organa vlasti u NOB i njihovog karaktera. Posebno je razmotren razvoj ustavnog uređenja od Ustava 1946. do donošenja Ustavnog zakona 1953. i sam Ustavni zakon 1953. Stefanović utvrđuje da je riječ o potpunoj izmjeni organizacije vrhovne vlasti savezne države i da se tim ustavnim zakonom kida svaka sličnost s Ustavom SSSR-a i ustavima zemalja pod njegovom dominacijom. D. Gjanković pak obrađuje odnos predstavnika i birača, posebno s obzirom na instituciju imperativnog mandata, gledajući ga u kontekstu razvoja NOO i odgovarajućih zakona koji se odnose na izbor i opoziv narodnih predstavnika. Posebno ukazuje na zastarjelost Ustava 1946. u doba kad je mijenjan i na zbiljske okolnosti koje su uvjetovale da se moralo prići donošenju novih propisa. Rad K. Bastajića posvećen je obradi razvitka sudstva kao sastavnog dijela nove vlasti, koji je nastajao i razvijao se u NOB-u istodobno s rušenjem staroga državnog aparata pa zato i nema kontinuiteta između starog i aparata nove vlasti izgrađene u NOB-u. Težište je općenito na periodu razvitka u toku NOB-a, a posebno je obrađen razvoj vojnih i civilnih sudova, javnog tužilaštva, organa obrane (branioci i zastupnici). Bastajić obrađuje i razvitak organa pravosuđa i nakon oslobođenja. Posebno obrađuje sistem redovnih ili civilnih sudova i načela na kojima taj sistem počiva te pitanje stvarne nadležnosti sudova odnosno posebne sudove koji su se nakon rata razvili kao i vojno sudstvo, javno tužilaštvo i vojno tužilaštvo, organizacije advokature i javnog pravobranilaštva, te državnu arbitražu.

Kako skupštine u zbilji objedinjavaju vlast i njihov položaj »koordinatora« samoupravnih interesa pitanje je koje zanima L. Gerškovića u radu »Problemi i perspektive razvoja skupštinskog sistema Jugoslavije« (1967). To je osnovni okvir unutar kojeg se na osnovi nekoliko užih pitanja odnosno analizom prakse skupštinskog sistema u Jugoslaviji pokušava doći do odgovora, a isto tako utvrditi i temelji za daljnje teorijske projekcije i sugestije u razvijanju skupštinskog sistema.

Jednom aspektu funkcioniranja skupštinskog sistema u zbilji, od NOB-a do suvremenog perioda, posvećena je knjiga »Skupštinski izbori u Jugoslaviji 1942—1982« (1983). Na osnovi niza radova pokušava se obraditi teorijska, normativna i praktična ishodišta i ciljevi izbornog sistema u Jugoslaviji. Konceptijski različite orijentacije u četiri decenije kreću se od instrumentalno-etatskičkih i plebiscitarno-demokratskih do radno-delegatskih. Dinamika društvenih, ekonomskih i političkih odnosa uvjetovala je i promjene u izbornom sistemu. Utoliko je izborni sistem u svojoj (ne)uspješnosti donekle iskaz i generator bitnih promjena (i) u političkom sistemu zemlje. U tom

zborniku, bogatom podacima i teorijskim izvodima, analiziraju se i angažiranje izbornih subjekata u svim fazama izbornog procesa, sastav skupština i »subjektivni stavovi i mnijenja građana o pojedinim institucijama, subjektima i otvorenim pitanjima izbornog procesa« (str. 7—8).

»Objektivističke« studije u toj knjizi, koje obiluju statističkim podacima i uz njih vezane teorijske izvedbe, osobito korisno upotpunjuje istraživanje I. Šibera o motivacijskim aspektima izbora u kojem se, prema raznim parametrima, istražuje taj predmet (prema kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi pisanja o izborima) i odnos birača prema izbornim procesima s obzirom na znanje i motivaciju. Slično tome, M. Damjanović analizira položaj i ulogu birača u izbornom sistemu i procesu s obzirom na obaviještenost birača, zainteresiranost, učešće u izbornom procesu i s obzirom na utjecaj, tok i ishod izbora. D. Mirčev analizira pitanje kadrovske politike u političkom predstavljanju u socijalizmu — žene, omladina — i utjecaj dobi općenito, obrazovni i kvalifikacioni sastav, sastav skupštine prema profesiji i ostala društvena, politička i strukturna obilježja predstavnika i delegata. Rezultati tih istraživanja nedvojbeno mogu upotpuniti kompleksnost praćenja procesa razvoja političkog sistema, naznačujući i pravce utjecaja na sistem, demokratske potencijale određenih izbornih sistema i njihove domašaje, a u tom smislu daju i određenu sliku o karakteru političkog sistema. Kompleksnost tih analiza, premda daleko od toga da bude potpuna, osobito omogućava da se u već naznačenim točkama uoče moguće diskrepance. Time se može uobličiti slika o procesima koji se odvijaju u području izbornog sistema, a upotpunjuje se i slika o stanju političkog sistema i procesima u njemu u određenim periodima.

Knjiga R. Markovića »Izvršna vlast« (1982) nudi kompleksnu teorijsku, komparativnu i razvojnu analizu toga predmeta. Određujući jugoslavenski tip organizacije vlasti kao posebnu varijantu skupštinskog sistema (za razliku od sovjetskog), Marković razmatra njegov razvoj najprije unutar kretanja organizacije izvršne vlasti, a potom razmatra aspekte odnosa između izvršne i zakonodavne, izvršne i upravne vlasti. Ta analiza vodi računa o zbiljskom odstupanju od normiranog i o političkim implikacijama tih divergencija.

Slična tvrdnja vrijedi i za već spomenuto djelo E. Pusića »Upravni sistemi« (1985, knj. II) u kojem autor prati razvoj teritorijalnog, funkcionalnog i asocijativnog upravnog sistema u Jugoslaviji, pokušavajući utvrditi i prave razloge odgovarajućih pojava i tendencija. Razvoj teritorijalnog sistema Pusić periodizira prema ciljevima uprave na operativno i regulativno razdoblje. Za prvi period razlikuje fazu rata i revolucije (1943—1946) i fazu planske industrijalizacije zemlje i kolektivizacije poljoprivrede (1947—1952), a za drugi period fazu pristupa samoupravnim promjenama (1953—1963), fazu generaliziranog samoupravljanja (1963—1972) i razvijanje regulativne uloge državnog sistema (od 1972). Prema kriteriju odnosa unutar toga sistema, Pusić razlikuje razdoblje ekspanzije (1945—1950), razdoblje smanjivanja (1950—1954) i razdoblje diferencijacije i stabilizacije, a prema kriteriju metoda razdoblje operativnih metoda (1943—1953) i razdoblje diferenciranih metoda (od 1953). Minuciozna i vrlo iscrpna analiza, popraćena brojnim podacima, prvenstveno je usmjerena na zbiljsku razinu funkcioniranja sistema.

U Jugoslaviji uz te »klasične« atribute dominantne koncepcije jedinstva vlasti pažnju izaziva funkcioniranje Ustavnog suda uvedenog Ustavom 1963. godine.

Neuobičajenost njegove prisutnosti u sistemu skupštinske vlasti, kao izraza specifičnosti pravnog i političkog razvoja osobito povezanog s razvojem principa zakonitosti, čini pojavu Ustavnog suda osobito zanimljivom.

Tako knjiga »Mesto i funkcije ustavnog sudstva Jugoslavije u ustavnom i političkom sistemu SFRJ« S. Blagojevića (1973) doista obrađuje ne samo organizacijski položaj ustavnog sudstva, već i problem kontrole ustavnosti i zakonitosti u poslijeratnoj Jugoslaviji. Posebno značenje te činjenice s obzirom na socijalistički sistem može se nazreti već i u tome što je Jugoslavija prva (i, čini se, jedina) od socijalističkih zemalja uvela sudsku kontrolu ustavnosti. Izuzetno značenje te kontrole, kao zaštite građana i u funkciji razvijanja demokratskih obilježja političkog sistema, uvjetuje i izuzetnu važnost teme. Blagojević daje kratak pregled kontrole ustavnosti i zakonitosti po Ustavu 1946. i Ustavnom zakonu 1953. godine, zadržavajući se na normativnoj razini. Pri tome autor ukazuje na činjenicu da je Prezidijum FNRJ kontrolirao ustavnost i zakonitost republičkih zakona a s obavezom naknadne potvrde odluka pred Narodnom skupštinom. Blagojević navodi subjekte koji su imali pravo pokrenuti postupak ispitivanja (Vlada FNRJ, prezidijumi narodnih skupština republika, Vrhovni sud FNRJ, javni tužilac i inicijativa Prezidijuma FNRJ) s tim da su savezni zakoni i republički ustavi bili izuzeti od te kontrole, dok pitanje ispitivanja suglasnosti republičkih zakona s republičkim ustavom uopće nije bilo normirano. Kontrolu podzakonskih akata imao je Prezidijum odnosno Vlada. Ustavni zakon 1953. proširuje mogućnost kontrole već time što predviđa i kontrolu saveznih zakona za što je bila nadležna Savezna narodna skupština, a proširen je i krug predlagača (SIV, Savezni vrhovni sud, narodne skupštine i izvršna vijeća tih skupština, predstavnička tijela autonomnih jedinica, narodni odbori kotara i gradova, privredne organizacije i samostalne ustanove). Bez prava inicijative ostali su narodni odbori općina, građani i organizacije građana. Međutim, efikasnost takve »samokontrole« ustavnosti i zakonitosti pokazuje Blagojević podatkom da u periodu 1946—1963. ona uopće nije primjenjivana ni na koji način i ni po čijoj inicijativi. Razloge takvoj situaciji nalazi dijelom i u teorijskom utjecaju sovjetske pravne misli koja je princip jedinstva vlasti uzdigla na rang političke dogme.

Ipak od 1946. do 1963. trajale su i rasprave o mogućnosti sudske kontrole ustavnosti, prvenstveno zbog činjenice da tu kontrolu postojeći mehanizmi nisu provodili, a stavovi su išli za oformljenjem posebnog ustavnog suda, odnosno za davanjem odgovarajućih ingerencija Saveznom vrhovnom sudu. Konkretni razvoj političkog sistema i njegovo demokratiziranje uvođenjem samoupravljanja uvjetovali su i uvođenje Ustavnog suda Ustavom 1963. i time potpuno nov način provođenja te kontrole. Politički razlozi efikasne zaštite slobode i prava proklamiranih Ustavom i federalno ustrojstvo jugoslavenske zajednice po Blagojeviću su glavni razlozi za takvo rješenje. Veći dio svojeg rada Blagojević posvećuje analizi položaja Ustavnog suda u Ustavu 1963. i komparativnoj analizi ustavnog sudstva u svijetu.

Koristan je izvor za istraživanje postojanja i značenja ustavnog sudovanja u Jugoslaviji brošura »10 godina rada Ustavnog suda Jugoslavije« (1973) koja daje biografije članova suda, izbor iz odluka, statističke pokazatelje aktivnosti suda i integralni pregled tih aktivnosti utemeljen na statističkim podacima.

Konačno, spomenimo i pregled organizacije pravosuđa u sistemu vlasti 1946. godine koji se može naći u relativno iscrpnoj studiji F. Čulinovića »Pravosuđe

u Jugoslaviji» (1946). Čulinović, nakon teorijskog uvoda i historijskog pregleda sudovanja u Jugoslaviji, daje sistematiku pravosuđa u sistemu vlasti FNRJ, zatim razmatra organe pravosuđa i potom posebno organe sudstva, organe optužbe i obrane da bi na kraju prikazao načelo organizacije sudstva FNRJ i načela sudovanja u FNRJ (materijalna i formalna). Riječ je o dominantno normativnom pristupu. Zanimljivost je knjige u tome što daje naznake utjecaja sovjetske teorije na teoriju i praksu sudovanja u FNRJ, ali omogućuje i da se uoče neke posebnosti koje proizlaze iz specifičnog položaja nove jugoslavenske države i činjenice da je čitav pravni sistem (i normativno i organizacijski) izgrađivan u toku revolucije.

2.5. *Pitanja samoupravljanja*

Samoupravljanje, kao jedna od bitnih odrednica razvoja političkog i društvenog sistema u Jugoslaviji, integralni je dio svakog razmatranja poslijeratnog razvoja zemlje. Ipak, spomenut ćemo nekoliko naslova kako bismo ukazali i na eventualnu mogućnost istraživanja razvoja Jugoslavije s, uvjetno rečeno, jačim akcentom na samoupravljanje. Premda je uglavnom riječ o sociološkim i politološkim radovima nije moguće ne uočiti njihovu instruktivnu ili, u najslabijem slučaju, »pomoćnu« dimenziju.

Studija E. Pusića »Samoupravljanje« (1967) tematizira ideju samoupravljanja kao povijesni novum koji uvodi nove principe u organizaciju društva. Analizirajući razvoj ideja o upravljanju, sam model samoupravljanja i procese integracije koji se u njemu odvijaju Pusić ukazuje i na moguće aspekte proučavanja toga fenomena. Posebno je interesantno poglavlje o samoupravljanju kao upravnom sistemu i točke na kojoj se ono najviše približava klasičnoj političkoj sferi. Zanimljiva je prezentacija triju istraživanja o samoupravljanju. Prvo od njih, provedeno 1955—1957, bavi se razlikom između modela i stvarnosti u funkcioniranju Vijeća proizvođača u općinama Hrvatske; drugo (1965—1966) se bavi općinama i ustanovama kao podlogama samoupravnih procesa, i u interesnom, i u tehničkom smislu, a provedeno je u zagrebačkim općinama; treće istraživanje (1967) obrađuje nekoliko grupa pitanja u vezi s teritorijalnim jedinicama i utjecajem teritorija u samoupravljanju u općinama u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Svako od tih istraživanja sadrži interesantne podatke i izvode o nekim aspektima funkcioniranja političkog sistema u Hrvatskoj i Jugoslaviji u obrađivanim periodima, osobito što se tiče komunalnog sistema. Teorijska studija N. Pašića »Država i samoupravljanje« (1974) pretežno istražuje probleme u procesu afirmacije samoupravljanja, zamke i odstupanja državnog sistema pri čemu Pašić svoje tvrdnje argumentira analizom ustavnih odredbi ili izvedbama iz analize političke prakse. Interesantna su razmatranja o opasnosti od normativne sile države i paradržavnog prostiranja državnih funkcija u kvazi-samoupravna područja.

U knjizi »Samoupravljanje« (1974) autori S. Ivanišević, Ž. Pavić i M. Ramljak pokušavaju kompleksno obuhvatiti samoupravljanje. M. Ramljak obrađuje razvoj samoupravnih odnosa u Jugoslaviji, dijeleći poslijeratni period na razdoblje administrativnog upravljanja i na periode u kojima dolazi do razvoja samoupravnih odnosa (1950—1963, 1963—1971, 1971) razmatrajući unutar potonjih posebno razvoj radničkog samoupravljanja, društveno upravljanje i komunalno samoupravljanje.

Promjene u privrednom i političkom sistemu predmet su razmatranja knjige D. Bilandžića i S. Tonkovića »Samoupravljanje 1950—1974« (1974). Prikazujući ključne točke toga razvoja, autori naglašavaju ulogu SKJ u usmjeravanju i definiranju samoupravne transformacije jugoslavenskog društva.

Na pojavu samoupravljanja odnose se i radovi N. Jovanova objavljeni u periodu 1974—1981. i sakupljeni u knjizi »Dijagnoze samoupravljanja« (1983). U prvom i najopsežnijem dijelu te knjige »Država i samoupravljanje« tematiziraju se faktične promjene u političkom sistemu, nastale uvođenjem samoupravljanja, i problemi koji iz toga proizlaze. Autor se osobito bavi odnosom pokreta i poretka u Jugoslaviji i problemima institucionalizacije jugoslavenskog društva. Komentirajući Bilandžićevu knjigu »Historija SFRJ«, autor ukazuje na njegovo naglašavanje zaokreta u političkoj orijentaciji zemlje, polemizira s tom tezom i iznosi tvrdnju da zaokreti u vrijednosnim orijentacijama i političkim odnosima SK nisu istovremeno bili zaokreti u raspodjeli ekonomske i političke moći. Izdvajamo i tezu da je »Hiperprodukcija institucija proizvela [...] i hiperprodukciju državnih i samoupravnih normi, a i jedno i drugo je hipertrofiralo potražnju za ljudima koji stvaraju institucije i norme, koji rade u njima, koji stvaraju i primenjuju sredstva da institucije funkcionišu i da se ljudi ponašaju po državnim i samoupravnim normama« (str. 55)! Tvrdnja je interesantna, budući da implicira moguću vezu između promjena u političkom sistemu zemlje i izrazitijih promjena u socijalnoj i profesionalnoj strukturi.²¹ Ipak, određeni je nedostatak knjige što te tvrdnje ne potkrepljuju i odgovarajuća istraživanja.

Studija V. Arzenšeka »Struktura i pokret« (1984) tematizira odnos institucionalne strukture i radničkog pokreta. Zasnovana na empirijskim istraživanjima studija ne propušta obraditi i političke aspekte te materije. Zanimljivo je poglavlje o reprezentativnosti političkog sistema u kojem autor na temelju empirijskih pokazatelja pokušava izvući zaključke o strukturi moći u društvu, reprezentativnosti političkog sistema prema tri bitna parametra (SK, SSRN, Sindikat), političkoj participaciji i političkoj nemoći. Studija obuhvaća i druga referentna istraživanja i njihov teorijski aspekt, i to što se tiče industrijskog konflikta, interesnih struktura i alijenacije. Vrijednost toga rada za potrebe istraživanja pravnog i političkog sistema ipak je ograničena uskim vremenskim rasponom provedenih istraživanja (1974—1981) i relativno uskim segmentom koji obrađuje. Ipak, u nekom razvijenijem istraživanju podaci i zaključci o njima svakako bi našli svoje mjesto.

Slično vrijedi, npr., i za istraživanje M. Zvonarevića »Javno mnijenje građana SRH o samoupravljanju« (1967) koje obrađuje aktivnost građana u samoupravljanju (odlazak na zborove birača, odlazak na sastanke SSRN i sl.), zadovoljstvo građana s nekim formama samoupravljanja te informiranost građana o samoupravljanju, a prema kriterijima spola, regionalne pripadnosti, pripadnosti selo—grad, starosti, članstvu u SK. Studija utoliko pruža zanimljive podatke iskoristive za analizu funkcioniranja političkog sistema u SR Hrvatskoj.

²¹ Malo kasnije autor upozorava da se »proizvodnim radom danas [...] bavi uglavnom onaj ko drugih alternativa za posao nema zato se najpre nagemilava rukovodeći i administrativni aparat i režijsko osoblje u samim organizacijama udruženog rada, a zatim u socijalno privilegiranim organizacijama i institucijama i otuđenim centrima moći«, isto, str. 55.

3. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Već i sam broj prikazanih radova upućuje na zaključak da (ipak) postoji relativno solidna pretpostavka za studij razvoja pravnog i političkog sistema u Jugoslaviji. I premda mnogim temama nije posvećena zamjetnija pažnja, ipak je primjetljivije otvaranje, doduše tek u obliku odškrinutih vrata, prostora za interdisciplinarno istraživanje toga perioda. Složenost i ostale u uvodu spomenute specifičnosti vezane uz to razdoblje čine nastojanje za takvim istraživanjem, vjerojatno i jedino mogućim, doista ozbiljnim pristupom. Uostalom, nimalo slučajno ni jedan od radova poduzetih unutar granica određene «struke» ne ostaje bez načelnih «praznina» koje uvijek prate svaki takav pokušaj sagledavanja cjeline funkcioniranja, čak i posebno izdvojenih segmenata, poput ovdje razmatranog pravnog i političkog sistema. Ipak, brojnost «uskih» radova, odnosno nedostatnost onih drugih ukazuje na to da još uvijek nisu sazreli svi uvjeti (teorijsko-metodološki, znanstveno-praktični i oni koji se više tiču društvenog i političkog okružja) za prakticiranje takvog pristupa. Međutim, valja naglasiti da bi već i nova metodološka nastojanja koja se pojavljuju trebala, ako ne omogućiti, a onda barem potencirati kretanje u smjeru obuhvatnijeg istraživanja. Nemogućnost efektivnog uspostavljanja interdisciplinarnog istraživanja ne bi trebalo da priječi orijentaciju istraživanja na složen pristup koji će nadilaziti «strukovno» shvaćene obzore pojedinih znanosti. Već je i sada moguće locirati neke smjerove na kojima bi moglo doći (ili i dolazi) do novih kretanja u naznačenom «strateškom» pravcu. Tako je, npr., već sada, premda tek do nekog stupnja, moguće uspostaviti ozbiljniju komplementarnost u primjeni različitih metoda (osobito historijskih i socioloških metoda). Također je već sada moguće provesti komparativnu razinu istraživanja, inače često naglašavanu, ali ne i prakticiranu²² (npr. moguće je to s obzirom na ustavno i političko uređenje, zatim pitanje utjecaja pravne misli — sve to poglavito u odnosu na SSSR, ali i znatno šire). S takvog aspekta pojavljuju se onda i nove teme, odnosno nove relacije do sada manje zamjetne. Npr., razvoj i promjene u pravnom i političkom sistemu u vezi s njegovim socijalnim i profesionalnim koordinatama, a nasuprot karakteristikama socijalne i inih struktura društva, ustrojstvo, npr., političkih vrhova u vezi s regulatornim (zamišljenim i stvarnim) potencijalima prava, odnosno voluntarizam u postupanju i njegova uvjetovanost, socijalne determinacije u izgradnji pravnog sistema i sl. Pretpostavka je za odgovarajući doprinos takvom kretanju, dakako, u produbljivanju fundamentalnih znanja kao pretpostavci «aplikativnih» rezultata, interdisciplinarnoj suradnji i u razvijenoj znanstvenoj komunikaciji općenito.

²² Sličnu ocjenu osobito iznosi B. Petranović. Usp., npr., njegove radove: Rad na istoriji socijalističke revolucije i neki osnovni aspekti interdisciplinarne saradnje, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3/1965, str. 81, ili Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ, *Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova 1*, Beograd 1965, str. 378.

4. PREGLED LITERATURE

- ARZENŠEK, VLADIMIR:** Struktura i pokret, Ljubljana 1984.
- BACIĆ, FRANJO:** Krivično pravo. Opći dio, Zagreb 1978.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN:** Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969. IHRPH, Zagreb 1969.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN:** Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, Zagreb 1976.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN:** Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918—1985. Zagreb 1985.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN:** Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973. Beograd 1973.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN:** Kratak pregled razvitka društveno-ekonomskih odnosa u SFRJ 1945—1965. Beograd 1965.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN, VUKADINOVIĆ, RADOVAN:** Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu nakon drugog svjetskog rata 1945—1973. Zagreb 1973.
- BILANDŽIĆ, DUŠAN, TONKOVIĆ, STIPE:** Samoupravljanje 1950—1974. Zagreb 1974.
- BLAGOJEVIĆ, SLOBODAN:** Mesto i funkcija ustavnog sudstva u ustavnom i političkom sistemu SFRJ. Beograd 1973.
- BOLČIĆ, SILVANO:** Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi, Beograd 1983.
- BORKOVIĆ, IVO:** Upravno pravo — 2 izd., Zagreb 1984.
- CHLOROS, A. G.:** *Yugoslav Civil Law: history, family, property*, Oxford 1970.
- ČULINOVIĆ, FERDO:** Neka pitanja izgradnje novoga jugoslovenskog prava, u: *Rad*, knj. 300, Zagreb 1954.
- ČULINOVIĆ, FERDO:** Pravosuđe u Jugoslaviji, Zagreb 1946.
- ČULINOVIĆ, FERDO:** Razvitak jugoslovenskog federalizma, Zagreb 1952.
- ČULINOVIĆ, FERDO:** Stvaranje nove jugoslovenske države, Zagreb 1959.
- ČUKOVIĆ, MILAN:** Princip zakonitosti u Jugoslaviji. Beograd 1959.
- DARBY, H. C., SETON-WATSON R. W., AUTY, P., LAFFAN R. G. D., CLISSOLD, S.:** *A Short History of Yugoslavia*. Cambridge 1966.
- Deset godina rada Ustavnog suda Jugoslavije, Beograd 1973.
- DŽINIĆ, FIRDUS:** Jugoslovensko javno mnjenje 1966. Beograd 1966.
- DORDEVIĆ, JOVAN:** Anatomija političkih institucija u savremenom, a posebno socijalističkom društvu, *Politička misao*, 2/1964.
- DORDEVIĆ, JOVAN:** Društveno-politički sistem SFRJ. Beograd 1975.
- DORDEVIĆ, JOVAN:** Društveno-političko i državno uređenje Jugoslavije. Beograd 1959.
- DORDEVIĆ, JOVAN S.:** Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju. Beograd 1967.
- DORDEVIĆ, JOVAN:** Ustavno pravo. Beograd 1982.
- FIRA, ALEKSANDAR:** Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije. Beograd 1978.
- FIRA, ALEKSANDAR:** Ustavno pravo — 3 dop. izd., Beograd 1981.
- FIRA, ALEKSANDAR:** Ustavnost i politika. Novi Sad 1984. Federalizam i zakonodavstvo nove Jugoslavije (zbornik radova). Zagreb 1985.
- FESTIĆ, IBRAHIM:** Uprava, vlast, zakonitost. Sarajevo 1982.
- GERŠKOVIĆ, LEON:** Problemi i perspektive razvoja skupštinskog sistema Jugoslavije, u: *Rad JAZU*, knj. 347, Zagreb 1967.
- HOFMAN, G. W. and NEAL, F. N.:** *Yugoslavia and the New Communism*. New York 1962.
- ILIĆ, B., ČIRKOVIĆ V.:** Hronologija najvažnijih događaja društveno-političkog razvitka socijalističke Jugoslavije (1943—1968), *Prilozi za istoriju socijalizma*, 6/1969.
- IVANČEVIĆ, VELIMIR:** Institucije upravnog prava, knj. I. Zagreb 1983.
- IVANIŠEVIĆ, S., PAVIĆ, Ž., RAMLJAK, M.:** Samoupravljanje, Zagreb 1974.

- JANIĆ, TIHOMIR: Zaštita prava građanina i naš pravosudni sistem, *Gledišta*, 12/1969.
- JANKOVIĆ, DRAGOSLAV (ur.): *The Historiography of Yugoslavia*. Beograd 1975.
- Javno mnenje o prednacrtu novog Ustava. Beograd 1964.
- JELIĆ, IVAN: Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, velika tema i zadaća hrvatske historiografije. *Časopis za savremenu povijest*, II—III 1971.
- JELIĆ, IVAN: Organizacija znanstvenoistraživačkog rada na povijesti radničkog pokreta, KPJ, NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, *Časopis za savremenu povijest*, 1/1970.
- JOVANOVIĆ, NECA: Dijagnoza samoupravljanja: 1974—1981. Zagreb 1983.
- JOVANOVIĆ, ALEKSANDAR: Društveno-političko uređenje i ustavni sistem SFRJ, Beograd 1963.
- KASIĆ, BILJANA: Problemi istraživanja skupštinskog sistema u SFRJ, *Časopis za savremenu povijest*, 3/1978.
- KORAĆ, LJUBIŠA: Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943—1978. Zagreb 1981.
- KOŠTUNICA, VOJISLAV, ČAVOŠKI, KOSTA: Stranački pluralizam ili monizam: društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944—1949. Beograd 1983.
- KRBEK, IVO: Narodna Republika Hrvatska u FNRJ. Zagreb 1948.
- KRBEK, IVO: Pravo javne uprave FNRJ I—III, Zagreb 1960—1962.
- KRBEK, IVO: Upravno pravo FNRJ I—II, Beograd 1955.
- KUŠEJ, GORAZD: Politički sistem Jugoslavije. Ljubljana 1966.
- KUZMANOVIĆ, RAJKO: Privremena narodna skupština DFJ: od AVNOJ-a do Konstituante. Beograd 1981.
- NOVA JUGOSLAVIJA. Pregled državnopravnog razvitka povodom desetogodišnjice zasjedanja AVNOJ-a. Zagreb 1954.
- MACESICH, GEORGE: Yugoslavia. The Theory and Practice of Development Planning. Charlottesville 1964.
- MARIĆ, DUŠAN: AVNOJ i Privremena narodna skupština. Novi Sad 1983.
- MARKOVIĆ, RATKO: Izvršna vlast. Beograd 1980.
- MARKOVIĆ, RATKO: Ustavno pravo. Beograd 1982.
- MARKOVIĆ, RATKO, SRDIĆ, MILAN: Ustavi i ustavna dokumenta socijalističke Jugoslavije (1942—1981). Beograd 1987.
- MATIĆ, M., DAMJANOVIĆ, M. (ur.): Skupštinski izbori u Jugoslaviji 1942—1982. Beograd 1983.
- Materijal simpozija o «Pregledu istorije SKJ» i o problemima znanstvenoistraživačkog rada oko povijesti radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje (12—14. XII 1963), *Putovi revolucije*, 3—4/1964.
- MECANOVIĆ, IVAN: Jugoslavenski ustavi, Zagreb 1986.
- MISITA, NEVENKO (ur.): Naučni skup: Četrdeset godina SFRJ — razvoj prava. Sarajevo 1985.
- MORAČA, P., BILANDŽIĆ, D., STOJANOVIĆ, S.: Istorija Saveza komunista Jugoslavije. Kratak pregled. Beograd 1976.
- MRATOVIĆ, V., FILIPOVIĆ, N., SOKOL, S.: Ustavno pravo i političke institucije (SFRJ i komparativno). Zagreb 1986.
- OBRADOVIĆ, MARIJA: Funkcija politbira CK KPJ u političkom sistemu i uloga Josipa Broza Tita u njegovom radu (1945—1952). *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1987.
- Oslobođenje Hrvatske 1945 (zbornik). Zagreb 1986.
- PAŠIĆ, NAJDAN: Država i samoupravljanje: odnos države i samoupravljanja u našem društvu. Beograd 1974.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Istorija Jugoslavije 1918—1978. Beograd 1980.
- PETRANOVIĆ, B., ŠTRBAC, Č.: Istorija socijalističke Jugoslavije, Beograd 1977.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Iz istorije jugoslovenske ustavnosti. *Treći program Radio-Beograda*, 1/1987.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Izgradnja socijalizma u Jugoslaviji 1945—1964. Beograd 1964.

- PETRANOVIĆ, BRANKO, ZEČEVIĆ, MOMČILO: Jugoslavija 1918—1984: Zbirka dokumenata. Beograd 1985.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, I—II, Beograd 1987.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije, Beograd 1965. u: Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova, II.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Beograd 1969.
- PETRANOVIĆ, BRANKO: Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ. Beograd 1964.
- Povijest Saveza komunista Jugoslavije. Beograd 1985.
- Pregled istorije SKJ. Beograd 1963.
- PUSIĆ, EUGEN: Samoupravljanje. Zagreb 1967.
- PUSIĆ, EUGEN: Upravni sistemi. knj. 1 i knj. 2, Zagreb 1985.
- RADONJIĆ, RADOVAN: Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948—1950), Zagreb 1975.
- RIBIČIĆ, CIRIL, TOMAC, ZDRAVKO: Ustavne promjene. Zagreb 1987.
- RISTIĆ, PAVLE: Problem odnosa između federacije i federalnih jedinica sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju. Beograd 1967.
- RUSINOW, DENNISON: The Yugoslav Experiment 1948—1974. Berkeley and Los Angeles 1978.
- SEKULIĆ, DUŠKO: Period administrativnog planiranja u Jugoslaviji, u: *Savremeno društvo i sociologija*, Zagreb 1986.
- SIMOVIĆ, VOJISLAV: Zakonodavna nadležnost u razvitku jugoslovenske federacije. Beograd 1978.
- SKLEVICKY, LYDIJA: Orijentacioni pregled izvora i literature za proučavanje historije socijalističke izgradnje. *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1978.
- STEFANOVIĆ, JOVAN: Ustavno pravo FNRJ i komparativno. Zagreb 1965.
- ŠNUDERL, MAKSO, STROBL, MAJDA: Politični sistem Jugoslavije, I—II, Ljubljana 1965—1966.
- ŠNUDERL, MAKSO: Ustavno pravo FNRJ, I—II. Ljubljana 1956—1957.
- ŠPORER, ŽELJKA: Profesionalna struktura političkih vrhova u: Inteligencija i moderno društvo (zbornik radova), Zagreb 1986.
- ŠTRBAC, ČEDOMIR: Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Beograd 1984. Tematski blok «Vrednost prava u jugoslovenskom društvu», *Gledišta*, 5—6/1972.
- WAYNE, S. VUCINICH: Contemporary Yugoslavia: twenty years of socialist experiment. Berkeley—Los Angeles 1969.
- ZVONAREVIĆ, MLADEN: Javno mnijenje građana SR Hrvatske o samoupravljanju. Zagreb 1967.
- ŽUPANOV, JOSIP: Sociologija i samoupravljanje. Zagreb 1977.

SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF POLITICAL AND LEGAL SYSTEMS OF YUGOSLAVIA IN THE POSTWAR PERIOD (1945—1968): AN APPROACH TO THE RESEARCH WORK AND THE LITERATURE

The interest for studying the development of the political and legal systems in Yugoslavia after 1945 is understandable because in these formative periods is to be searched the key for understanding our present day. The dilemma about whether it is possible to carry out the historiographic research of that period may find its solution in convergent development of the present social sciences which aspire to interdisciplinarity.

The complexity (especially) of the political interest — as of all other — increased particularly since the time of the middle-class revolution which, additionally «complicated» by socialist revolutions, asked for a corresponding approach that would get to the heart of the intercausality of the historical development. Certain convergent aspects can be, although only in the beginning, locate (for instance, the orientation to the comparative level of the research work, discussing the combination of different methods etc). Therefore relatively new subjects may appear, i. e. the development and the changes in the political and legal systems in connection with their social and professional coordinates, and in comparison with the social and other state structures, then the organization of political leaders in connection with regulative potentials of law (imagined and real) and volunteering in the building up the legal and political systems, more precisely the question of the form of the influence from other countries etc.

A part of the assumptions for such a research work is in the already existing literature which should be — of course — included in as wide as possible scope. This refers primarily to the works of «historiographic», sociologic, political and legal nature. The critical review of this literature must start from the definite indications of interdisciplinary orientation. The picture we get points at the complexity of the historical events, as well as to the boundaries, but also the possible reaches in the research work. About eighty works included here from the mentioned fields mostly remain strictly within the frame of their different sciences, but precisely that limitation asks for location of these works in a wider context in which they may distinguish themselves as the assumptions for a (relatively) satisfying explanation of the historical reality. Especially those more complex problems — like the development of federalism, principles of constitutionality and legality, organization of power etc. — ask for overcoming of the narrow treating and the orientation to the forming of more complexity conceived wholes. The present incompleteness of the assumptions should not prevent but emphasize the orientation of the research to a complex approach.